

**ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ ӘКІМДІГІ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ БАСҚАРМАСЫНЫҢ ТАПСЫРЫСЫ
БОЙЫНША**

**ПО ЗАКАЗУ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ АКИМАТА КОСТАНАЙСКОЙ
ОБЛАСТИ**

**«Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша ғылыми-
зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың өзекті мәселелері»
Республикалық семинар материалдары**

22 қыркүйек 2022 жыл, Қостанай

Редакциялық кеңес:

Исмаилов С.С., тарих ғылымдарының кандидаты; Ташетов А.А., тарих ғылымдарының кандидаты; Айтмухамбетов А.А., тарих ғылымдарының докторы, Атзанова И.Н., PhD докторы; Ауесханов А.У.

Редакционный совет:

Исмаилов С.С., кандидат исторических наук; Табулденов А.Н., кандидат исторических наук; Айтмухамбетов А.А., доктор исторических наук, Атзанова И.Н., доктор PhD; Ауесханов А.У.

Editorial board :

Ismailov S.S., Candidate of Historical Sciences; Tabuldenov A.N., Candidate of Historical Sciences; Aitmuhambetov A.A., Doctor of Historical Sciences; Atzanova I.N., Doctor of PhD , Aueshanov A.U.

«Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың өзекті мәселелері», 2022 жылдың 22 қыркүйекте «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың өзекті мәселелері» Республикалық семинары: А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, 2022. 71 б. = «Актуальные вопросы организации научно- исследовательской работы по реабилитации жертв политических репрессий» Материалы республиканского семинара 22 сентября 2022 года. - Костанай: Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, 2022. - 71 с.= "Topical issues of the organization of research work on the rehabilitation of victims of political repression" Materials of the international scientific and practical conference on September 22, 2022. - Kostanay: Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, 2022. - 71 p.

Республикалық семинары тақырыбындағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференция жинағында Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің қалыптасуы мен нығаюы кезеңіндегі заманауи саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, білім беру және тарихи-мәдени үрдістерді зерделеу, еркін пікір алмасу, ғылыми зерттеулердің нәтижелері үшін пәнаралық диалог алаңын құру жөніндегі тұжырымдамалық ережелер мен ұсынымдар бойынша ғылыми мақалалар ұсынылған.

Осы жинақтың материалдары ғалымдар мен жоғары оқу орындарының оқытушыларына, магистранттар мен студенттерге пайдалы болуы мүмкін.

В сборнике республиканского семинара на тему: «Актуальные вопросы организации научно-исследовательской работы по реабилитации жертв политических репрессий»: представлены научные статьи по вопросам, создание междисциплинарной диалоговой площадки для свободного обмена мнениями и результатами научных исследований по проблемам изучения современных политико-правовых, социально- экономических, образовательных и историко-культурных процессов в контексте становления и укрепления независимости Республики Казахстан и выработки концептуальных положений и рекомендаций по изучению обозначенных проблем.

Материалы данного сборника могут быть интересны ученым, преподавателям высших учебных заведений, магистрантам и студентам.

In the collection of the republican seminar on the topic: "Topical issues of the organization of research work on the rehabilitation of victims of political repression": scientific articles on issues, the creation of an interdisciplinary dialogue platform for the free exchange of opinions and research results on the problems of studying modern political, legal, socio- economic, educational and historical and cultural processes in the context of formation and strengthening of the independence of the Republic of Kazakhstan and the development of conceptual provisions and recommendations for the study of the identified problems. The materials of this collection may be of interest to scientists, teachers of higher educational institutions, undergraduates and students.

ӘОЖ 93\94(574)
КБЖ 63.3 (5 Каз)

Авторлардың пікірі редакциялық кеңес көзқарасына сәйкес болмауы мүмкін. Қолжазбалар рецензияланбайды және қайтарылмайды. Тапсырылған материалдар үшін жауапкершілік авторларға жүктелген. Материалдарды қайта басып шығаруда конференция материалдарына сілтеме жасау міндетті. = Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. При перепечатке материалов ссылка на журнал обязательна. = Opinions of authors may not always coincide with the opinions of editors. Manuscripts are not censored or recalled. Authors are responsible for the adequacy of the information provided. If reprinting of the content is to take place, a reference to the conference content is obligatory.

© Проектный офис Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий

© ИП «Манас»

Жұрқабаев М.К.
*Қостанай облысы әкімдігінің
қоғамдық даму басқармасының
басшысы*

Құрметті республикалық семинарға қатысушылар!

Қоғамдық даму басқармасының ұйымдастыруымен өткізгелі отырған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың өзекті мәселелері» атты республикалық семинарына қатысып отырмыз. Барлықтарыңызды осы жиында көріп отырғанымға қуаныштымын және алғыс білдіреміз.

Екі жылға таяу уақыт болды, Мемлекет Басшысының Жарлығына сәйкес саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша жұмыс жүргізіліп жатқанына. Бұл біздің бірінші бас қосуымыз емес, бұған дейін де бірнеше мазмұнды алқалы кеңестер мен конференциялар өткіздік. Дегенмен, бүгінгі кездесуіміз де нәтижелі болады деген ойдамын.

Саяси қуғын-сүргін Қазақстанда 1928 жылдың ортасынан Алаш қозғалысына қатысқан қайраткерлерді тұтқындаудан басталды. Оларға «буржуазияшыл-ұлтшыл» деген айып тағылды. Олар әртүрлі мерзімге түрмеге қамалды, ату жазасына кесілді, еріксіз жер аударылды. Ұлт қайраткерлеріне негізінен КСРО-ны құлату үшін жасырын контрреволюциялық ұйымдар құрды деген заңсыз жала жабылды.

Қуғын-сүргіннің аяусыз дөңгелегі астында жазықсыз жапа шеккендер мұнымен шектеліп қалған жоқ. Комиссияның атқарып жатқан жұмысы да, жапа шеккендердердің категориясы мен санын анықтау. Өшпес тарих бетінде жазылған ұлт қайраткерлерінің тағдырына қатысты, ұлттың болашағымен байланысты тарихи деректерді жандандыру, есімдері ақталмаған азаматтарды халық жадына қайтару миссиясы бізге жүктелген міндет. Осы міндетті абыроймен атқару, келер ұрпаққа қалдырар мұра болып қалмақ.

Бүгінгі кездесу барысында маңызды ақпараттармен бөлісіп, тың деректер айтылып, өзара тәжірибе алмасатынымызға сенімдіміз. Семинар жұмысына сәттілік тілеймін!

Табулденов А.Н.
*к.и.н., директор Института
экономики и права имени
П. Чужина*

Уважаемые гости, коллеги, студенческая молодежь!

От имени руководства Костанайского регионального университета им. А. Байтұрсынұлы разрешите поприветствовать участников Республиканского семинара «Актуальные вопросы организации научно-исследовательской работы по реабилитации жертв политических репрессий».

В качестве эпиграфа к своему выступлению хочу привести высказывание американского философа и писателя Джорджа Сантаяна (1863–1952): «Кто не помнит своего прошлого, обречен пережить его снова». Первый Президент Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаев призывает казахстанское общество сделать всё, чтобы не допустить повторения политических репрессий в современной и будущей истории человечества: «Память о миллионах людей разной этнической и религиозной принадлежности, попавших в жернова тоталитарной системы - невинноосужденных за инакомыслие, погибших в гулаговских застенках и безжалостно изгнанных с родной земли - для нас, граждан свободного, независимого Казахстана, всегда была и будет священна».

Говоря о масштабах политических репрессий в Казахстане, следует отметить, что за 33 года (с 1920 по 1953 гг.), около 110 тысяч человек подвергнуто политическим репрессиям, около 18% всей казахстанской партийной организации объявлено «врагами народа», к 25 000 из них применена высшая мера наказания – расстрел.

За годы Независимости в стране издан Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий», опубликованы «Книги памяти жертв политических репрессий», издано 14 «Книг скорби», в которые «занесены светлые имена почти 146,5 тысяч безвинно пострадавших соотечественников».

Указом Первого Президента Республики Казахстан от 30 декабря 1996 года - 1997 год объявлен Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий.

В целях увековечения памяти лиц, пострадавших в годы политических репрессий - 31 мая объявлен Днем памяти жертв политических репрессий.

В соответствии с законодательством более 340 тысяч незаконно репрессированных граждан реабилитированы.

На сегодняшний день перед нашим государством, научным сообществом, широкой общественностью стоит задача полной реабилитации жертв политических репрессий.

31 мая 2020 года было опубликовано Обращение Главы государства Касым-Жомарта Токаева по случаю Дня памяти жертв политических репрессий и голода.

В нем отмечается: «Политические репрессии первой половины прошлого века исковеркали судьбы миллионов людей-граждан бывшего Советского Союза. В Казахстане были несправедливо осуждены более ста тысяч человек, около четверти из них получили смертельные приговоры... Гонениям подверглись целые народы. В ходе насильственной депортации около пяти миллионов человек нашли приют на священной казахской земле, обретя новую Родину».

В предисловии в своей «Белой книге» известный казахский поэт Олжас Сулейменов писал: «... гибли и страдали все. Но гибель и страдания репрессированных народов, их горе и унижение многократно превзошли все трагедии, когда-либо происшедшие в истории с целыми народами, потому что нет большего несчастья для нации, чем потерять Родину...».

С обретением Независимости была начата кропотливая работа по реабилитации жертв политических репрессий, доброе имя вновь обрели тысячи казахстанцев.

24 ноября 2020 года № 456 был издан Указ Президента Республики Казахстан от «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий». Основной задачей Государственной комиссии является юридическая и политическая реабилитация жертв политических репрессий.

Перед Комиссией стоит большая задача восстановления исторической справедливости в отношении всех безвинно пострадавших казахстанцев. Это не только обязанность государства, но и моральный долг общества.

Трагические страницы истории стали неотъемлемой частью нашей национальной идентичности. Поэтому память о жертвах политических репрессий и голода будет жить в веках. Усвоив уроки истории, мы сделаем все, чтобы подобные трагедии никогда не повторились».

Логическим продолжением политики государства по реабилитации жертв политических репрессий стала статья Президента Республики Казахстан К. Токаева «Независимость превыше всего», опубликованная января 2021 года.

В статье отмечается, что «в силу различных исторических обстоятельств на казахской земле живет большое количество представителей разных этносов. Казахский народ не делил никого на своих и чужих, помогал всем как братьям. Сегодня у нас всех одна Родина – Казахстан. Мы смогли превратить полиэтничность страны в свое конкурентное преимущество... Мы никогда и никого не выделяли по этническому признаку, создавая для всех равные условия и возможности для развития. Поэтому наша межэтническая политика признана во всем мире. Мы должны ценить единство нашего народа. Это единственный правильный путь к успешному будущему.

Сохранение межэтнического согласия – задача не только государственных органов, но и всего общества, каждого гражданина. Мы все несем одинаковую ответственность за стабильность и благополучие в нашей

стране. Мы должны последовательно продвигать общие ценности, идеи, объединяющие наш народ. Они должны прочно закрепиться в сознании всех граждан. ... Чем больше в нашем обществе будет консолидирующих ценностей, тем крепче будет наше единство».

С целью детального исследования политических репрессий и реабилитации жертв политических репрессий ученые нашего Университета:

1. Осуществляют работу в государственных и специальных архивах;
2. Взаимодействуют с местным сообществом, организациями и учреждениями области;
3. Организуют и принимают участие в научных мероприятиях;
4. Осуществляют научные публикации и выступления в СМИ;
5. Вводят в научный оборот ранее неизвестные документы о жертвах политических репрессий.
6. Создали и расширяют виртуальную карту по местам массовых захоронений жертв политических репрессий;
7. Формируют базу данных по незаконно репрессированным гражданам, которые до настоящего времени не реабилитированы.
8. Определяют новые перспективные направления реализации научно-исследовательской деятельности по изучению политических репрессий в Казахстане.

Изучение сталинизма - репрессивной политической системы советского режима 1920-1950-х гг. продолжает оставаться актуальной проблемой современной казахстанской исторической науки.

Желаю участникам республиканского семинара конструктивного диалога, научных дискуссий, интересных идей и успехов в дальнейшей профессиональной деятельности!

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ КОНФИСКАЦИИ БАЙСКИХ ХОЗЯЙСТВ В 1920-Х ГГ.

Жакишева С.А.
*профессор кафедры всемирной
истории, историографии и
источниковедения КазНУ им. Аль-
Фараби г. Алматы.*

Исследование механизма конфискации и выселения экспроприированных байских хозяйств позволило сделать вывод, о том, что официальные власти к разряду баев-«полуфеодалов» относили отдельную категорию казахского аульного населения скорее не по экономическим соображениям, а по политической неблагонадежности, отношению к Советской власти и мероприятиям, проводимым ею. Так, согласно официальным данным Центркомиссии 80,75% хозяйств проходили по 1-ой категории как крупные скотоводы, а по 2-ой - 19,25% бывших волостных управителей, потомков привилегированных сословий и противников режима (СОЭ). Анализ данных источника в проблемно-ориентированной базе данных (ПОБД) опровергает данное положение, выявив следующие характеристики: по 1-ой группе конфискации прошли 65,71%, а по 2-ой - 34,29% от общего числа в 696 единиц (официальное число конфискованных согласно Постановления от 27 августа 1928 г.) Эта разница была связана, причем с одобрения центральных и республиканских органов власти, с постоянными пертурбациями в списках хозяйств в связи с заменой категории конфискации одного хозяйства другим, которые проводились как по первоначальным, так и по скорректированным спискам. На наш взгляд, более достоверные данные личных дел отражают тенденцию уменьшения числа крупных скотоводов в сторону увеличения «социально опасных элементов», оппозиционно настроенных против Советской власти.

Разница в 17,14% объяснялась тем, что следственные дела на ранее непланируемые хозяйства заводились в октябре-ноябре 1928 г. (официальная дата завершения кампании была объявлена 11 ноября 1928 г.). Стремление любым способом выполнить плановые показатели по изъятию скота и высылке 700 (хозяйств породило правовой произвол и открыло широкий простор для манипулирования категориями конфискации. Так, например, в нарушение ст. 5 Декрета во 2-ую группу было включено 11,42% аульных лидеров - бывших биев, аулстаршин, обладавших огромным авторитетом и влиянием на местное население, а в 1-ую группу - лица (6%), сочувствовавшие Советской власти в период гражданской войны или воевавшие на стороне Красной армии (документально подтвержденные данные).

Математико-статистический анализ данных базового источника позволил выявить нарушения законности в отношении баев, подвергшихся конфискации имущества и скота (42,86%) по различным статьям Уголовного

кодекса (по ст. 107 УК - 14,31% баев, по ст. ст. 169,63 и 17 - 11,1%, по ст. 58-2 - 8,6% и др., квалифицировавшихся как контрреволюционные преступления и нацеленные против порядка управления), в том числе сосланных в учреждения ОГПУ РСФСР (5,71%) до 27 августа 1928 г. Несмотря на уменьшение поголовья стада в результате предшествующей конфискации, официальные органы, ориентируясь на не откорректированные данные, вновь внесли их в списки уже в соответствии с Декретом; оставшийся скот был изъят, а члены семьи этапированы в места высылки. Характерно, что у 6% баев, освобожденных от уголовной ответственности за отсутствием состава преступления конфискованный скот так и не был возвращен. Всего же к 27 августа 1928 г. под следствием и содержанием в исправдомах находилось 14,3% баев. Согласно данным ПОБД 20% от общего числа были привлечены к ответственности за противодействие массовой конфискации, но их семьи были депортированы до вынесения приговора о виновности подсудимого. Органами ОГПУ социально опасными и пользующимися огромным влиянием среди населения были названы 82,85% владельцев байских хозяйств (в том числе женщины). 91% баев характеризовались враждебным отношением к Советской власти, нейтральным и лояльным - лишь по 3%, главами родовых группировок названы 34,29% репрессированных. Только эти приведенные данные позволяют сделать вывод о практическом отборе конфискуемых хозяйств как по количественным имущественным, так и в большей степени по качественным социальным критериям.

Одним из принципиальных аспектов исследования логики действия механизма конфискации байских хозяйств явилось раскрытие альтернативных позиций официальных властей и репрессированных баев на законность раздела скота и имущества между владельцами хозяйства и его ближайшими родственниками. Согласно официальной версии 65,72% объектов конфискации раздробили учтенный на 1 января 1928 г. скот среди сыновей - 40%, братьев - 20% и жен - 5,72%, хотя, по мнению властей, все они принадлежали единоличному собственнику. Согласно выявленным в БД показателям, у 48,6% репрессированных баев органами по конфискации для подведения их под нормы Декрета были незаконно объединены два, в отдельных случаях три и более хозяйств ближайших родственников, которые документально (на основе окладных листов по уплате ЕСХН) удостоверяли факт уплаты сельхозналогов отдельно друг от друга как самостоятельные домохозяева. Примечательно, что у этого же количества хозяйств сами уполномоченные окр- и райкомиссий фиксировали в отчетных документах по конфискации наличие отдельных зимовок и собственного тавра для метки личного скота. Несколько разнится с этими данными количество хозяйств (51,31%), подтверждающими факт раздельности справками аулсоветов, протоколами собраний аульчан. Разница в 17,12% хозяйств, видимо, свидетельствует о наличии фиктивных документов со стороны отдельных байских хозяйств. Но наличие подобных фактов не дает оснований для

выводов о закономерном характере данного явления; официальные налоговые документы, датированные 1925-1927 гг., убеждают, что 48,6% владельцев правомочны заявить о нарушении законности в отношении них и ближайших родственников.

В пользу этого обстоятельства говорят и следующие факты. В ходе анализа архивного материала были выявлены документы КазЦИК, в которых порицалась практика местных органов объединять хозяйства и выселять семьи, в которых число их членов достигало 40-50 человек. Кроме того, выявлены в ходе анализа достаточно достоверные факты, подтвержденные проходными свидетельствами о высылке, что число членов депортированных семей колебалось от 3 до 30 человек. На основании этих данных и компьютерного анализа комбинированных группировок в БД, автор утверждает, что число в 696 конфискованных хозяйств (официальные сведения) не соответствует действительности; согласно математическим выкладкам, это число колебалось от 1034 до 1053 хозяйств.

Касаясь вопросов социальной психологии восприятия законности конфискации и выселения, можно утверждать, что 20% баев полностью отвергали все обвинения, выдвинутые против них; 74% частично подтверждали предъявленные мотивы конфискации и выселения; и только 6% баев были согласны с действиями властей, но просили снисхождения и освобождения от высылки. В ходе анализа были также выявлены характерные мотивировки баев о неадекватной оценке действий властей, противоречащих статьям Декрета, а именно: искусственное объединение самостоятельных хозяйств нескольких ближайших родственников - по 1-ой группе конфискации - 17,14%, по 2-ой - 5,71; несоответствие конфискованного количества скота директивной норме - по 1-ой группе - 11,43%, по 2-ой - 14,29%; ведение трудового, не эксплуататорского хозяйства

- по 2,86% в обеих группах; отрицание занимаемой должности при царском правительстве по 2-ой группе - 2,86%. 20% баев, проходивших по первой категории, отмечали все вышеперечисленные градации признака в сочетании с аргументом о сведении счетов с репрессированными со стороны отдельных односельчан. Еще один характерный штрих: ни один из жалобщиков не относил свое хозяйство к числу крупных в экономическом аспекте, 51,43 % идентифицировали его с середнячком, а 25,7% с зажиточным.

В ходе конфискации в официальные структуры власти на 5/6 поданных апелляций последовал отказ об удовлетворении ходатайства об освобождении от репрессий, и лишь в 1/6 случаев просьба была удовлетворена.

Компьютерный анализ позволил также исследователю отразить механизм движения апелляций и жалоб по всем бюрократическим структурам власти (срок рассмотрения от 1 до 6 месяцев). Но фактически все выселенные семьи были обречены, так как ни одному делу после 11 ноября 1928 г. не было дано обратного хода.

Исследование логики действия репрессивной машины в период проведения конфискации и выселения на основе данных ПОБД дало основание для утверждения: доминирующей целью этой кампании являлось уничтожение потенциальных и неформальных противников социально-экономических преобразований в казахском ауле: «инакомыслящих», авторитетных и образованных, а «следовательно, наиболее опасных антисоветских настроенных людей». Причем комплексный анализ выявил тенденцию сознательного обречения выселенных семей на голодное существование, а в случае больших объединенных семей - на физическое вымирание. Об этом свидетельствуют данные о выделенной трудовой норме для каждого хозяйства, которой едва хватало для пропитания. Кроме того, в результате переселения этапом на новое место жительства в осенне-зимний период вопрос выживания стариков и малолетних детей выглядел весьма проблематично.

Хотелось бы отметить еще один из аспектов действия механизма конфискации, который был выявлен в ходе анализа данных в БД. Политика репрессий радикально повлияла на институт семьи, породив беспрецедентное массовое явление - развод, который поощрялся официальной властью. После обнародования списков баев, подвергающихся конфискации, в 25,71% байских семей наблюдался процесс ее распада, причем в 14,29% сразу же после начала конфискации, в 11,42% семей - после заключения мужа под стражу или в случае побега за границу. Главной причиной расторжения брака жены баев указывали именно сохранение от неизбежной гибели в момент этапирования на новое место высылки малолетних и грудных детей в холодное время года.

Изучение количественных и качественных показателей массового источника в базе данных по социально-демографическим и экономическим параметрам позволило автору смоделировать социальный портрет баев и их семей, подвергшихся обструктивной мере со стороны государственных репрессивных органов. Результатом структурного анализа выявленной информации явились следующие выводы.

Экспроприированные баи в подавляющем большинстве представляли лиц мужского пола (94,29%). В структуре байских хозяйств (5,71%) собственником фиксировались женщины, которые приобретали неформальную власть в семье в случае смерти мужа. Возрастной диапазон колебался в широких пределах, но максимум приходился на интервалы в 60-64 года (17,14%) и 65-69 лет (22,83%). Приблизительно с равным распределением были представлены возрастные группы 50-54 лет (14,29%) и 45-49, 70-74 лет (11,43%). Возраст от 80 и более лет проявлялся на минимальном уровне - всего 2,86%. Среди женщин были отмечены лица как пожилого (70-74), так и зрелого (45-49) возраста, а молодые владельцы конфискованных хозяйств в возрасте до 29 лет составили 5,8%.

Вышеуказанные сведения дают основание для утверждения, что конфискации и выселению подверглись в значительной степени

представители старшего поколения. Более того, согласно комбинированным группировкам данных о возрасте, степени грамотности и авторитета, этот тезис может быть дополнен: конфискации подверглись в основном лица зрелого и пожилого возраста, как образованные, так и не владевшие грамотой, но обладавшие большим жизненным опытом, житейской мудростью и авторитетом, большая часть из которых выполняла хозяйственно-регулятивные функции в общине, являясь неформальными их лидерами. Так, согласно данным БД, молодые грамотные владельцы хозяйств не обладали влиянием и авторитетом. В старших возрастных группах выявляется нарастающая тенденция этих показателей. Несмотря на наличие среди 11,43% 45-ти - 49-тилетних домохозяев 5,71 % неграмотных, т.е. половины представителей данного возраста, все они обладали огромным влиянием на аульное население. Подобная картина перевеса авторитета над неграмотностью баев наблюдается и в других возрастных группах, за исключением градации в 55-59 лет, где налицо полное совпадение показателей грамотности, авторитета и влияния на сельчан. Интересная ситуация возникла в возрастной группе от 60 до 64 лет, где, при совпадении уровня грамотности и авторитета у 11,43% баев, фиксируется 5,71% неграмотных лиц, не пользующихся влиянием у сограждан. Данные факты свидетельствуют о практически «идеальном сочетании» принципов мерито- и геронтократии.

Согласно расчетам, образовательный уровень среди баев составил почти 3/4 от общего удельного числа репрессированных по Декрету, т.е. 71,43%. Среди них преимущественно владевших казахским языком и обучавшихся арабской графике в школах и мечетях было 48,57%, дополнительно русскому - 17,14%, а также имевших специальное образование - 5,71%. В число неграмотных вошли в основном женщины и мужчины - владельцы кочевых хозяйств.

Компьютерный анализ комбинированной группировки данных уровня грамотности репрессированных, возраста и занимаемой должности при царском правительстве раскрывает тесную взаимосвязь между признаками. В возрастной группе от 50 до 64 лет, 28,56% занимали должности волостных управителей и биев. Среди 42,86% баев, относящихся в более старшим возрастным категориям (от 65 до 80 лет), почти 2/3 не занимали никаких должностей при царском правительстве, а из 25,71% грамотных только 11,4% персонифицировали часть носителей хозяйственно-организаторских функций казахского аула.

Социальный - экономический облик байских семей по результатам исследования представляется следующим образом. Семья принимала как нуклеарную, в минимальной степени, так и расширенную форму, средний размер ее достигал 10 чел. В байских семьях отмечается и моногамная (57,6% от общего числа, распределение по всем возрастам), и полигамная форма брака (36,4% - две жены, из них 27% приходится максимально на возраст от 50 до 65 лет, и лишь 3% - три жены, причем у мужчин в возрасте от 65 – 69

лет). Полученные группировочные результаты подтверждают положение о тесной взаимосвязи состоятельности хозяйства и экономической возможности содержания двух и более жен.

Сочетание признаков о численности семьи и степени обеспеченности скотом позволили автору высказать предположение о возможности определения доминирующего признака социального облика репрессированных - принадлежность к богатой, зажиточной или даже малообеспеченным стратам казахского общества. В качестве приоритетной методики расчета обеспеченности скотом в конфискованных байских хозяйствах и определения имущественного статуса баев были приняты алгебраические операции с использованием простого невзвешенного среднего арифметического показателя на одного едока в семье, что, на наш взгляд, более адекватно отражает состоятельность семей с одинаковым количеством скота, но не сравнимым по их численности (например, в 3-5 и 24-26 чел.) При этом объективно отпадает учет искаженных данных по искусственно объединенным или, наоборот, искусственно раздробленным хозяйствам. Из результатов вычислений следует, что к разряду малообеспеченных можно отнести 8,57% полукочевых и 2,86% кочевых хозяйств; к среднеобеспеченным 37,15% байских семей; 51,42% можно отнести к числу богатых, из них оседлых - 14,3%, кочевых - 5,71% хозяйств.

Моделирование социально-имущественной модели байских хозяйств позволило сделать следующие выводы. Согласно расчетов, 44% хозяйств занимались продажей скота, незначительная часть богатых и зажиточных хозяйств (8,5%) участвовала в ростовщических и посреднических операциях. О расширении сферы влияния рынка сельскохозяйственных орудий труда на экономику байского хозяйства. свидетельствует данные о наличии 32% хозяйств, имевших одну или несколько разновидностей технически сложного сельхозинвентаря.

Официальные данные о количестве поголовья скота в собственности баев позволяют высказать предположение о том, что только у 1/5 части хозяйств стадо фиксировалось на уровне более 500 единиц, основная же часть в 88% имела поголовье от 15 до 400 единиц.

В качестве источника накопления 20% владельцев конфискованных хозяйств, в т. ч. и женщины, указали наследство; собственным же трудом создавали частную собственность 62,86%, т.е. более половины создавали свой «капитал» либо присваивая прибавочный продукт в силу привилегированного положения в общине, либо обладая предприимчивостью и навыками рационального ведения хозяйства.

К моменту массовой конфискации 46 % байской группы приходилось на хозяйства, бывшие состоятельными еще в дореволюционный период, остальная часть, более половины, - «выдвиженцы», главным образом из верхушки середняцкого слоя.

На долю полукочевых хозяйств приходится 4/5 от общего числа конфискованных и лишь 1/5 часть на кочевой и оседлый. Наемный труд

использовали в 66% хозяйств, причем 26% из них не пользовались трудом сезонных работников. Количество постоянных работников колебалось от 1 до 6 чел., сезонных не более 3 чел., при этом только 9% из них имели официальный договор о найме. В 91% хозяйств фиксировался труд родственников, 9% обходились силами собственно семьи. Отсюда вывод: структурно привлечение дополнительной рабочей силы делилось на три уровня: найм постоянных и сезонных работников, труд которых оплачивался в денежной и натуральной форме; труд родственников, прибывших к хозяйству бая в результате определенных сложившихся ситуаций; супряжные отношения нескольких хозяйств.

Часть признаков, касающихся элементов инфраструктуры байских хозяйств, степени обеспеченности сельхозинвентарем и др. в силу их неполноты, не позволили с достаточной высокой точностью раскрыть эти характеристики, но определенные выводы можно сделать на основании имеющихся данных. В более богатых семьях фиксируются наличие 2-4 юрт, домов из дерева и камня, даже дома городского типа, менее состоятельные владели одной-двумя юртами, земляными зимовками и саманными домами. При наличии у определенной части экспроприированных баев различных видов сельхозорудий (в основном в оседлых хозяйствах, наиболее распространенными были сенокосилки и плуги. Параллельно данные свидетельствует о том, что в 31,34% полукочевых, во всех 8,57% кочевых, 2,86% оседлых хозяйств отсутствовал какой-либо сложный инвентарь. Во всех хозяйствах отмечался характерный для ХКТ Казахстана видовой состав стада.

Таким образом, одними из главных выводов при изучении поставленных вопросов можно считать следующие: наряду с крупными и средними хозяйствами конфискации были подвергнуты относительно маломощные; практический отбор конфискуемых хозяйств осуществлялся как по количественным, так и в большей степени качественным социальным критериям; логика действия механизма конфискации диктовалась подрывом власти неформальных аульных лидеров, уничтожением элитной верхушки казахского аульного населения.

ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО НАРОДНЫХ ПРОТЕСТОВ, НЕВООРУЖЕННЫХ И ВООРУЖЕННЫХ ВОССТАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Алланиязов Т.К.

*кандидат исторических
наук, профессор Жезказганского
университета*

Одним из наиболее драматичных этапов отечественной истории являются конец 1920-х–начало 1930-х годов. В эти годы, когда осуществлялась насильственная коллективизация и седентаризация традиционного казахского общества, произошли открытые формы протеста в виде вооруженных выступлений и повстанческих движений. Данное сопротивление охватило всю республику.

В изучении истории народных выступлений в 1929-1931 годах важное место принадлежит вопросу о численности имевших место выступлений, в том числе и вооруженных, в которых участвовали около 80 тысяч человек. Все выступления были подавлены подразделениями Красной армии, войск ОГПУ и коммунистических отрядов самым жестоким образом. За участие в движении несколько тысяч человек были осуждены, сотни расстреляны.

По подсчетам Т.Омарбекова, в целом за три года (1929-1931 гг.) количество террористических актов составило 460, массовых выступлений – 372, поджогов колхозного и совхозного имущества – 127¹. Таким образом, общее количество массовых выступлений за три года в целом по Казахстану составило 372. Динамика массовых антисоветских выступлений: 1929 год – 54, 1930-й – 241, 1931-й – 77.

Численность повстанческих групп и повстанцев, участвовавших в них

² численность повстанческих групп по годам: 1929-й – 31, 1930-й – 85, 1931-й – 80. Итого – 196 групп.

Повстанческие выступления определяются как «вооруженные выступления, проходившие под лозунгом свержения Советской власти, руководимые повстанческими центрами, сопровождавшиеся разгоном сельсоветов, попытками расширения территории, охваченной выступлением, вооруженным сопротивлением властям. Здесь же учитывается наличие типичных для восстания проявлений: занятие основных стратегических пунктов и учреждений, выставление пикетов и заслонов, формирование отрядов либо групп вооруженных и т.п.»³.

Для выявления общего количества таких выступлений в Казахстане в период с 1929 по 1931 годы представляется целесообразным обратиться к сведениям, содержащимся в справках обобщающего характера, подготовленных ПП ОГПУ в Казахстане. Так, в «Справке о восстаниях и

---

¹ Омарбеков Т. Зобалан. – 267 бет.

² Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. – 126 бет.

³ Трагедия советской деревни. Т.2. – С.808. Примечание № 3.

банд выступлениях на территории Казахстана за период 1929-1931 годов» отмечено следующее количество вооруженных выступлений.

1929 год – 2 выступления (Бостандыкское и Батпакаринское).

1930 год – «8 бандвыступлений и контрреволюционных восстаний». В том числе: 1) «контрреволюционное восстание в Сузакском, Сары-Суйском, Чайновском и Таласском районах бывшего Сырдарьинского округа» (февраль 1930 г.); 2) «Иргизское (бывший Актюбинский округ) и Джетыгаринское (бывший Кустанайский округ) бандвыступление» (март 1930 г.); 3) «в Кармакчинском районе (бывший Кзыл-Ординский округ) бандвыступление под руководством ишана Акмурзы» (март-апрель 1930 г.);

4) «бандвыступление на территории песков Кара-Кумы (Казалинский и Кармакчинский районы бывшего Кзыл-Ординского округа)» (март-апрель 1930 г.); 5) «Биен-Аксуйское (Алма-Атинский округ) контрреволюционное восстание» (февраль-апрель 1930 г.); 6) «бандвыступление в Балхашском и Чокпарском районах бывшего Алма-Атинского округа» (апрель 1930 г.); 7) «бандвыступление в Катон-Карагайском, Зыряновском и частично в Усть-Каменогорском и Кокпектинском районах бывшего Семипалатинского округа» (февраль-март 1930 г.); 8) «бандвыступление в песках Кара-Кум (Казалинский район бывшего Кзыл-Ординского округа)» (август 1930 г.).

1931 год – 7 выступлений. В том числе: 1) «бандвыступлением были охвачены Абралинский, Чингиставский, Кокпектинский, Джарминском, Чубартавский, Четский и Коунрадский районы» бывшего Семипалатинского округа (февраль – март 1931 г.); 2) «в Жилокосинском районе (бывший Гурьевский округ) бандформирования возникли в результате откопечного движения населения»; 3) «бандвыступление в Мангиставском, Табынском и Жилокосинском районе (апрель 1931 г.); 4) «бандвыступление в Жангалинском районе (бывший Уральский округ)» (март 1931 г.); 5) «бандвыступление в Кызыл-Кумском районе» (март 1931 г.); 6) «Кара-Кастекское бандвыступление» (июль 1931 г.); 7) «бандвыступление в Таласком и Арыском районах (бывший Сыр-Дарьинский округ)» (сентябрь- октябрь 1931 г.)⁴.

Как видно из этих материалов, всего в справке отражены 17 вооруженных выступлений, 2 из которых обозначены как «контрреволюционные восстания». Объединяющим признаком этих «контрреволюционных восстаний», судя по их характеристикам, является участие в них 4-5 тысяч человек. Вместе с тем следует иметь в виду, что в цитированной «Справке...» пропущено Тахтакупырское вооруженное выступление, происходившее в сентябре 1929 года⁵.

---

⁴ Архив Президента Республики Казахстан. Ф.141. Оп.1. Д.5052. Л.315-317. Выше мы приводили данные, которые сообщал Ф.И. Голощекин И.В. Сталину о 15 восстаниях, имевших место в 1930-1931 годах. Вероятно, эта цифра была образована путем суммирования количества восстаний в 1930 и 1931 годах, приводимых в цитируемой нами Справке.

⁵ Это объясняется на наш взгляд тем, что к моменту составления документа Каракалпакская автономная область входила непосредственно в состав РСФСР.

Кроме того, вооруженных выступлений, имевшихся в 1931 году, в цитированной «Справке» несколько меньше, чем указано и охарактеризовано в другом документе, а именно в «Справке о бандвыступлениях и откочевках с октября 1930 по август 1931 года»⁶. Если обратиться к содержащимся в этом документе сведениям, то можно видеть, что здесь названы 11 «бандвыступлений», которые «имели повстанческий характер»⁷ и произошли в Абралинском, Чингистауском, Чубартауском⁸, Кокпектинском, Кзыл-Кумском, Жилокосинском, Джангалинском, Жарминском, Коунрадском, Мангистауском и Табынском районах⁹. К перечисленным выше 11 вооруженным выступлениям следует добавить еще два – Каракастекское и выступление в Таласском и Арысском районах.

Таким образом, на основе сведений, содержащихся в обеих «Справках», можно сделать вывод, что всего вооруженных выступлений в 1931 году в Казахстане составило 13. Однако следует иметь виду, что в указанных «Справках» не учтены сведения о вооруженном выступлении в июне 1931 года в Карсакпайском районе Южно-Казахстанской области¹⁰.

С учетом сведений о вооруженных выступлениях, имеющихся в исследованиях историков и содержащихся в материалах и документах ПП ОГПУ в Казахстане, можно предварительно подсчитать численность вооруженных выступлений в 1929-1931 годах в целом по Казахстану. 1929 год – 3 выступления, 1930 год – 8, 1931 год – 14, итого – 25.

Если эти данные сопоставить с общей численностью массовых выступлений по годам, то картина может быть представлена в следующем виде. См. таблица № 1.

Таблица № 1

Годы	Количество массовых выступлений	Количество вооруженных выступлений	В % к общему числу
1929	54	3	5,5
1930	266	8	3
1931	77	14	18,1
Итого	397	25	6,2

⁶ Архив Президента Республики Казахстан. Ф.141. Оп.17. Д. 465 а. Л.1-7

⁷ Архив Президента Республики Казахстан. Ф.141. Оп.17. Д. 465 а. Л.1.

⁸ В ряде спецсводок и донесений Особого отдела ПП ОГПУ в Казахстане события в этих районах рассматриваются как отдельные выступления. См.: АПРК.Ф.141. Оп.1. Д.5049. Л.108-111; Д.5052.Л.225-226. Это, в свою очередь, дало основание исследователям, в частности Т.Омарбекову, выделить их соответствующим образом.

⁹ Архив Президента Республики Казахстан. Ф.141. Оп.17. Д. 465 а. Л.1-5

¹⁰ Архив Президента Республики Казахстан. Ф.141. Оп.1. Д.5052. Л.126; Архив Жезказганского УВД. Ф.1. Д.5607. Л.12, 13, 46, 49-56, 105, 580-581; Алланиязов Т.К. Коллективизация по-карсакпайски. 1928-1933 гг. – С.114-117.

Выяснив примерное количество вооруженных выступлений или выступлений повстанческого типа, можно определить количество массовых выступлений иного характера. В разрезе по годам численность этих выступлений выглядит следующим образом: 1929 год – 51, 1930 год – 258, 1931 год – 63. В документах СПО ОГПУ СССР конкретные данные по месяцам о количестве массовых выступлений в Казахстане представлены в полной мере лишь за 1930 год (см. табл. № 2)¹¹.

Таблица № 2

Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь	Июль	Август	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	Всего	Кол-во массовых выступлений установленным количеством участников	Количество участников
3	0	3	4	1	6	6	0	7	6	-	-	266	162	19 455

Подобные сведения за 1929 год в опубликованных документах и в исследованиях отсутствуют. Что касается 1931 и 1932 годов, то такие данные представлены только в документах и лишь частично – за четвертый квартал 1931 г. и первый квартал 1932 г. См. таблица № 3.

Таблица № 3

Октябрь	Ноябрь	Декабрь	Январь	Февраль	Март	Всего
7/600	3/90	2/100	9/2665	4/111	1/400	26/3966

Из таблицы видно, что пик массовых выступлений в четвертом квартале 1931 года приходился на октябрь, а в первом квартале 1932 года – на январь. При этом за последние три месяца 1931 года произошло 12 выступлений, в которых приняли участие 790 человек, а за первые три месяца 1932 года соответственно – 14 и 3176. Подобные резкие колебания отражали ситуацию, которая была обусловлена продовольственными затруднениями в Казахстане. Так, если в течение ноября–декабря 1931 года продовольственные затруднения наблюдались в 7-10 районах, то в январе и в первой половине февраля затруднениями было охвачено 20 районов¹².

¹¹ Трагедия советской деревни. Т.2. – С.804.

¹² Трагедия советской деревни. Т.3. – С.335.

Что из себя представляли эти выступления в целом по СССР? На этот счет в докладной записке СПО ОГПУ СССР от 15 марта 1931 года говорится, что это были «выступления против хлебозаготовок (сопротивление описям имущества, изъятию хлеба и т.п.), против изъятия и ущемления кулачества и антисоветского элемента, выступления на религиозной почве»¹³. Кроме того, определяя характер массовых выступлений, в докладной записке указываются, помимо вышеназванных, такие их причины, как мясозаготовки, налоговая кампания, продовольственные затруднения, недостаток промтоваров, другие хозяйственные и политические кампании, перевыборы советов, хлопкозаготовки¹⁴.

Некоторые конкретные виды массовых выступлений, имевшиеся в Казахстане, нашли свое отражение в «Спецсправке СПО ОГПУ о ходе коллективизации и массовых выступлениях крестьянства в 1931 г. – январе-марте 1932 г.», датированной апрелем 1932 года¹⁵. Так, в документе отмечается, что на почве продовольственных затруднений в 33 районах, пораженных голодом, «отмечено до 101 нападений на базы Союзмясо и выступления с требованиями хлеба, сопровождавшиеся массовыми беспорядками, разбором обобщественного скота, расхищением хлеба из госамбаров и т.д. Особенно крупные выступления происходят в районах Турксиба, вблизи которых находятся крупнейшие бойни Союзмясо, откуда нападавшими было ограблено на 100 тыс. руб. мясопродуктов. Нападения производились многочисленными группами по 400-500 чел.»¹⁶.

Подводя итоги сказанному, можно сделать следующие выводы.

1. Численность *вооруженных* выступлений в 1929-1931 годах, с учетом данных, приведенных в исследованиях и дополненных сведениями, содержащимися в документах ПП ОГПУ в Казахстане, составляет не менее **25**.

2. Количественные данные о численности *массовых* (невооруженных) выступлений в 1929-1931 годах, с учетом сведений содержащихся в документах СПО ОГПУ СССР, составляют **372**. Общее же число выступлений (вооруженных и невооруженных) составляет **397**. Документы ПП ОГПУ в Казахстане и исследования казахстанских историков показывают лишь общую численность всех имевших место выступлений – 372, демонстрируя при этом тенденцию превращения всех этих выступлений в вооруженные. С учетом 14 массовых выступлений, имевших место в первом квартале 1932 года и учтенных в документе СПО ОГПУ СССР, общее количество массовых выступлений в Казахстане с 1929 по первый квартал 1932 годов составит 411.

---

¹³ Трагедия советской деревни. Т.2. – С.793.

¹⁴ Трагедия советской деревни. Т.2. – С.802.

¹⁵ Трагедия советской деревни. Т.3. – С.318-354.

¹⁶ Трагедия советской деревни. Т.3. – С.337.

О РЕАБИЛИТАЦИИ БЫВШИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ-КАЗАХСТАНЦЕВ, ОСУЖДЕННЫХ СОВЕТСКИМИ ОРГАНАМИ ПРАВОСУДИЯ В 1940–1950 Х ГГ.

Шарипов А.А.

лектор кафедры истории Казахстана

и «Рухани

Жаңғыру» НАО «Кокшетауский

университет

им. Ш.

Уалиханова» магистр

гуманитарных наук

В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 года за № 456 была создана государственная комиссия по полной реабилитации жертв политических репрессий. Перед современными исследователями была поставлена задача изучить дела, которые хранятся в фондах прокуратуры, полиции. В регионах были созданы соответствующие рабочие группы в лице историков и общественных деятелей [1]. Необходимо отметить, что сам процесс реабилитации жертв политических репрессий осуществлялся аналогичным образом и в СССР, в годы «хрущевской оттепели». Однако, политика коммунистов не позволяла полностью исследовать секретные дела и реабилитировать лиц, которые подвергались политическим репрессиям. Только с 14 апреля 1993 года усилилась работа по данному процессу. Работники прокуратуры и органов внутренних дел, национальной безопасности Республики Казахстан проделали большую работу по исследованию архивных материалов [2]. Тем не менее оставались дела, которые необходимо до конца исследовать и произвести историко- правовую оценку. В результате с 2020 года осуществляется пересмотр секретных материалов и поиск неисследованных материалов в государственных архивах республики, областей, городов.

В Кокшетау были созданы рабочие группы, которые исследуют материалы о беженцах, депортированных в Казахстан народов, созданных в областях лагерях и мест заключения репрессированных лиц и т. д. Как и в других регионах была создана рабочая группа по реабилитации военнопленных, оказавшихся в 1939–1945 гг. в плену фашистской Германии и других европейских странах, а затем осуждены в СССР и направлены в ГУЛАГ. Наши военнопленные после освобождения подвергались новым испытаниям, советские органы правосудия репрессировали их по многим статьям уголовного кодекса. Бывших военнопленных-казахстанцев обвиняли в том, что они якобы добровольно перешли на сторону врага, затем вошли в состав Туркестанского легиона, осуществляли среди советских заключенных антисоветскую пропаганду. Интересна история создания батальонов Туркестанского легиона. Эти воинские формирования были созданы 30 декабря 1941 г. немецко-фашистскими идеологами для борьбы с большевиками

на восточном фронте. Туда попадали в основном военнопленные – узбеки, казахи. Кто-то стремился просто выжить и затем вернуться в ряды Красной Армии, имелись и те, кто шел туда по идеологическим причинам. С 1943 года германское командование использовало легионеров на западе Европы [3].

Стоит отметить, что одним из первых, кто поднял вопрос о возвращении честного имени бывших военнопленных, а затем осужденных советскими органами правосудия является маршал СССР Г. К. Жуков. В своем проекте выступления на пленуме ЦК КПСС в 1956 году он обращался к руководству и описывал положение советских солдат и офицеров, которые подвергались унижениям и другим трудностям после освобождения из плена [4]. Целые воинские соединения во время боев оказывались в окружении без боеприпасов и снаряжения. Некомпетентное командование бросало в бой слабо подготовленные части, без полного комплекта вооружения и техники. Вынужденные сражаться целыми сутками напролет и оказавшиеся в окружении солдаты и офицеры, многие из них были измучены и ранены, сдавались в плен. Особо трагична их судьба во время нахождения в плену. Они голодали, жили в лагерях и выполняли самую тяжелую работу. После освобождения из плена их проверяли в советских фильтрационных лагерях. Кругом царил атмосфера подозрительности и недоверия к бывшим военнопленным. Многие из них были незаслуженно преданы суду и затем их этапировали в уже советские колонии и тюрьмы. Они отбывали свой срок в Сибири, на Дальнем Востоке и в других регионах СССР. Клеймо предателя затрагивало и членов их семей. Они теряли право на получение льгот и пособия. После освобождения из мест заключения бывшие военнопленные писали письма в Москву с просьбой пересмотреть их дела. Однако власти посчитали, что они понесли заслуженное наказание. Многие так и остались

«предателями». Узнать истину предстоит современным исследователям.

Теперь рассмотрим положение казахстанских воинских формирований, которые участвовали в сражениях на фронте. Из Казахстана были отправлены на фронт 4 кавалерийские дивизии, 3 из них были национальными. Особо следует отметить судьбу 106 Казахской кавалерийской дивизии, которая отправилась на фронт 1 апреля 1942 года. Однако уже 20 апреля она была расформирована. Некоторые ее части вошли в состав других воинских формирований. Первоначально дивизия имела в своем составе 4 323 человек [5]. При формировании были трудности. Не хватало кадровых офицеров и медперсонала. Дивизию создавали из призывников Акмолинской, Северо-Казахстанской, Кустанайской, Павлодарской, Семипалатинской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской областей.

Весьма абсурдным является решение не принимать в 106 кд призывников, у которых родители привлекались к суду за контрреволюционную деятельность. Так, например Сулейманов К. – 1922 года рождения, призван Сталинским РВК Акмолинской области, по

социальном происхождении сын муллы, отец в 1936 году был арестован органами НКВД за контрреволюционную деятельность. Другой пример, Абдрахманов Кашим – 1921 года рождения, призван Приишимским РВК Северо-Казахстанской области, его отец в 1938 году был арестован органами НКВД за контрреволюционную деятельность. Ермагамбетов Ерекеш – 1918 года рождения, призван Пресногорьковским РВК Кустанайской области, его отец в 1928 году был арестован органами НКВД за контрреволюционную деятельность [6]. В государственном архиве Акмолинской области сохранился именной список 106 кд.

После того, как 106 кд была расформирована и ее части вошли в состав других соединений, многие бойцы этой дивизии участвовали в Харьковском сражении. Как известно на данном направлении советские части понесли колоссальные потери в людях. Из-за просчетов командования Юго-Западного фронта, войска оказались окруженными и затем были разбиты немецко-фашистскими войсками. Правда о том, что на этом направлении советские войска были разбиты, скрывалось от общественности. Только с распадом СССР и поисками современных исследователей, в частности Дины Игсатовой стали известны подробности гибели или плена казахстанских бойцов из бывшей 106 кд. Попавшие в плен казахстанцы испытали на себе все ужасы плена. Но еще самой трагичной была их жизнь после освобождения, когда они оказались в советских лагерях и на них повесили ярлык предателя.

В 1990-2000 гг. сотрудниками прокуратуры были изучены материалы суда над бывшими военнопленными и были приняты решения отказать многим в их реабилитации. Однако, в соответствии с Указом Президента РК от 2020 года производится повторное исследование многих уголовных дел. Понятно, что наши военнослужащие оказались в плену не по своей воле. Оперативная обстановка всего юго-западного фронта в 1942 году была критической. Бездарное командование этого фронта способствовало катастрофе на Харьковском направлении. Причем многие наши бойцы, которым удалось выйти из плена, продолжали храбро сражаться против врага.

Таким образом, в исторической науке Казахстана существует проблема возвращения честного имени наших земляков, которые были осуждены советскими органами правосудия за измену Родине, антисоветскую пропаганду, после освобождения из фашистского плена. Необходимо детально исследовать уголовные дела 1940-1950 гг., которые находятся в архивах Казахстана.

В соответствии с Указом Президента РК 2020 года в республике активно осуществляется исследование материалов о бывших военнопленных в государственных архивах и спецархивах. Группа исследователей в составе общественного деятеля, политолога Мажитова Б.Д. и преподавателей Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова - Жусуповой Р.К., Шарипова А.А. проводили исследование по сбору необходимых сведений в

Акмолинском регионе. За время работы были предварительно исследованы фонды Государственного архива Акмолинской области, а именно Ф. 1277. Коллекция документов о жертвах репрессий 1930-1940 гг. Ф. 1525. Коллекция документов кокшетауцев, участников исторических событий в 1921-1994 гг. Однако, обнаружить необходимые сведения по исследуемой теме не удалось. Единственное, что было обнаружено, касательно искомой темы это, то, что в фонде 1115. Коллекции документов по истории Акмолинской области «Списки на рядовой и сержантский состав по укомплектованию 106 Казахской кавалерийской дивизии».

Рабочая группа приступила к изучению фондов Специализированного государственного архива управления информатизации и связи Департамента полиции Акмолинской области.

В фонде 25. «Архивные уголовные дела на лиц подлежащих реабилитации» содержится 429 единиц хранения по которым проходят 367 лиц. Эта разница обусловлена наличием наблюдательных дел по обращению осужденных. Среди 367 человек есть осужденные военнослужащие в количестве 156 человек, люди совершившие преступления в военный период в форме самострела, дезертирства, добровольного перехода на вражескую сторону, а также военнопленные в количестве 147 человек, которые оказались у противника в ходе боевых действий. Из них стали legionерами Туркестанской армии - 43 человека.

Также архив Департамента полиции АО располагает 26 фондом «Архивно-уголовные дела на реабилитированных лиц» в котором содержится 5661 единиц хранения, из которых 3025 лиц.

Фонд 27 «Бывшие военнопленные Великой Отечественной войны и репатриированные из Германии граждане КазССР» содержит 1308 дел, в т.ч. 3174 карточки пофамильного учета. Многие военнопленные – казахстанцы находились в лагерях Польши, Германии, Италии, Франции, Латвии, Дании, Белоруссии, Украины. Дела содержат анкетные данные и личные документы. По этому фонду проводится поисковая работа. Кроме того, департаментом по делам обороны Акмолинской области был предоставлен список казахстанцев, которые находились в плену на территории Германии и в других европейских странах в 1939-1945 гг. По этому списку проводится исследовательская работа.

За время работы исследовательской группы в архиве департамента полиции были обнаружены дела жителей Акмолинской области, а именно в фонде 25, которые ушли на фронт и оказались в окружении. Затем были захвачены в плен германскими войсками. Вошли в состав Туркестанского легиона, были вынуждены работать музыкантами, поварами, водителями, ветеринарами. Особенно следует отметить тот факт, что органами прокуратуры Республики Казахстан была проведена проверка данных дел в 1990-х гг. и было принято решение их не реабилитировать.

Исследовательская группа, рассмотрев дела военнослужащих Красной Армии, которые оказались в окружении и затем были захвачены в плен

германскими войсками, считает возможным их реабилитировать. Причинами являются то, что данные лица фактически не участвовали в боях против Красной Армии, подрывной деятельностью в советском тылу после освобождения не занимались.

При изучении архивных материалов обнаружено, что казахстанские военнослужащие, которые оказались в немецком плену, вынуждено перешли в Туркестанский легион. Служили агитаторами, осуждали колхозный строй, политику большевиков, но многие были ветеринарами, грузчиками, водителями, поварами. Не способствовали росту могущества армии противника. Тем не менее, советские органы правосудия подозревали их в связях с врагом. Весьма спорным является утверждение следователей, которые производили расследование о том, что эти лица «добровольно перешли на сторону противника». Как известно, оперативная обстановка в 1942 г. на юго-западном фронте была критической. Наспех созданные воинские формирования, без серьезной военной подготовки, снаряжения и боеприпасов шли в бой с противником, который имел большое превосходство в технике и вооружении. Но самое главное, бездарное руководство войсками способствовало тому, что советские войска на данном направлении понесли огромные потери. Информация о потерях советских войск тщательно скрывалось от общественности.

При изучении конкретных лиц обнаружили интересные факты, а именно некоторые лица после освобождения из германского плена, были осуждены советскими органами правосудия в 1940-х гг. Отбыли свой срок в лагерях и тюрьмах. После их возвращения домой, спустя время им присвоили ордена Отечественной войны I или II степеней. Удивительно, что в 1990–2000 гг. органами казахстанской прокуратуры было принято решение о том, что они не подлежат реабилитации. Кроме того, органы советского правосудия привлекали к ответственности бывших военнопленных – казахстанцев, которые прошли проверку в фильтрационных лагерях, служили в Красной Армии. После войны вернулись благополучно домой. Но были позже осуждены за «восхваление жизни и условий в Германии», «критику советского колхозного строя». Вызывает удивление почему данных лиц до сих пор не реабилитировали? Современными исследователями уже научно доказаны факты гибели и откочевки в другие страны казахского населения в 1930-х гг. во время коллективизации в СССР.

Реабилитируя наших земляков, которые оказались в трудной жизненной ситуации во время Великой Отечественной войны, мы должны понимать, что они, во время службы в Туркестанском легионе не участвовали в массовых карательных операциях против мирного населения, не способствовали росту и могуществу войск противника, не совершали диверсии у нас в тылу. Вообще в Туркестанском легионе была тяжелая психологическая атмосфера. Доносы, интриги, подозрительность между легионерами были обычным делом. Многие казахстанцы переходили в Туркестанский легион, чтобы выжить и затем перейти к своим, то есть вернуться в Красную Армию.

Имеются legionеры, которые погибли в плену. Например, уроженец Акмолинской области Сиздинов Темиргали, рядовой, он был захвачен в плен около города Харькова в 1942 году. Другой наш земляк Мухатов Кашал, рядовой погиб в плену в 1944 году [7]. Исследовательская группа тщательно изучила дела бывших военнопленных, казахстанцев, которые после плена перешли в Туркестанский легион. Были и те, кто стал жертвой советского правосудия в послевоенные годы. Об этом пишут и сами бывшие члены Туркестанского легиона. Они обращались к руководству страны с просьбой оправдать их. Читая эти письма, начинаешь понимать их не простую жизненную ситуацию во время боя с фашистами. Раненные, измученные длительными боями с противником, слабо подготовленные солдаты были вынуждены сдаться на милость врагу. Во время службы в Туркестанском легионе они выполняли разные функции. Наша группа исследователей изучила дела бывших legionеров и решила передать на реабилитацию незначительную часть бывших военнопленных, узников фашистских лагерей, а затем и советских лагерей. Многие из них после плена были сурово наказаны. Осуждены на слишком длительные сроки заключения. Наши граждане должны знать своих героев, однако нужно и знать и тех, кто пострадал во время плена, а затем незаслуженно осужден, находился длительное время в лагерях после войны.

В целом работа по исследованию архивных документов продолжается.

Список источников:

1. Указом Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 года за № 456. <https://online.zakon.kz/>
2. Каковы цели и задачи Госкомиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий. Kazinform. 04.02.2022. <https://www.inform.kz/ru/>
3. История Казахстана с др. времен до наших дней в пяти томах. Том.4. Алматы. «Атамұра». 2009 г. – 768 с. 699-700 с.
4. Проект выступления Георгия Жукова на пленуме ЦК КПСС 1956года. Российская газета. 13.03.2013 г. <https://rg.ru/>
5. Государственный архив Акмолинской области. Ф.1115. Оп.10. Д.6. ЛЛ.25-26.
6. Государственный архив Акмолинской области. Ф.1115. Оп.10. Д.3.ЛЛ.21-23.
7. Центральный архив министерства обороны России.
8. Специализированный государственный архив управления информатизации и связи Департамента полиции Акмолинской области.

ҚАРЛАГҚА БІРКҮНДІК «САЯХАТТАН» КӨРІНІС

Муханова Ж.С.

С-41, студент Е.А. Букетов атындағы

Қарағанды университеті,

Қарағанды қ. Қазақстан.

(Ғылыми жетекші: Муслимова Қ.С.

аға оқытушы, Е.А. Букетов атындағы

Қарағанды университеті)

Тарихтан білетініміздей Қарағанды қаласы Орталық Қазақстандағы маңызды экономикалық орталық болып табылғанымен, көбіне бұл қаланы Қарлагпен байланыстырады. Қазақстанның территориясында ұйымдастырылған сталиндік концлагерьде сол кездегі Кеңестік Одақтың түпкір-түпкірінен «мүлкі тәркіленген» әртүрлі ұлттың өкілдері, атап айтсақ, орыстар, украиндықтар, поляктар, немістер, румындықтар, финдер, шешендер, ингуштар т.б. Қарлагтың тұтқындары болды.

XX ғасырдың 30-шы жылдары басталған Кеңестік Одақтағы Сталиндік репрессия халықты қиындық пен қасіретке душар етті. Бұл Қазақстан үшін ерекше қиын жағдай болды, өйткені мұнда халықтың үштен бір бөлігі өзі мүше болған Коммунистік партия отызыншы жылдардың басында ұйымдастырған ашаршылықтан қырылды.

1930 жылдардың басындағы коллективизация мен ашаршылық Қазақстандағы ең ауыр сюжеттердің бірі болып табылады.

Саяси қуғын-сүргін Қазақстанда 1928 жылдың ортасынан Алаш қозғалысына қатысқан қайраткерлерді тұтқындаудан басталды. Оларға «буржуазияшыл-ұлтшыл» деген айып тағылып, әртүрлі мерзімге түрмеге қамалды, ату жазасына кесілді, еріксіз жер аударылды. Ұлт қайраткерлеріне негізінен КСРО-ны құлату үшін жасырын контрреволюциялық ұйымдар құрды деген заңсыз жала жабылды. Сонымен қатар молдалар мен діндарларды «басқаша, бөтен ойлайтындар» деп айыптады [1]. Өздеріңіз білетіндей, сталиндік режим жылдарында көптеген қоғамдық және мемлекеттік басшылар, халықтың әр түрлі қабаттарының өкілдері тұрақты, тұрғылықты жерлерінен күштеп жер аударылып, негізсіз саяси қуғын-сүргінге ұшырады.

XX ғасырдың 30-50-ші жылдарында адамдар бастан кешкен тоталитарлық жүйенің трагедиясын елдің әрбір отбасы басынан өткерді. Миллиондаған жазықсыз адамдар бұйрық бойынша өлім жазасына кесілді. Бұл XX ғасырдағы адамзат үшін нағыз қасірет болды. Қазақтың басына біткен жауһарлары, елім, жерім үшін жанпида деп бас көтерген, қазақтың санасын ашуға үгіт-насихат жүргізген көптеген зиялы қауым өкілдері азапқа салып, өлтірілген болатын.

Қазақстан жері XX ғасырдың 30-шы жылдарында түрме лагеріне айналдырды. Қазақ даласында ең үлкен лагерьлер – Қарлаг, Степлаг,

АЛЖИР, сондай-ақ ГУЛАГ-тың басқа құрылымдары орналасты. Соның ішінде Қарлаг – ең ірі лагерьлердің бірі болды. Қарлаг өзінің өмір сүрген жылдарында миллионға жуық адамды қабылдаған. 1950 жылдардың басында Қарлагта екі жүзден астам лагерьлік бөлімшелер мен пункттер болған. Лагерьдің әкімшілік-экономикалық орталығы Қарағанды қаласынан оңтүстік батыста 45 км жерде Долинка кентінде орналасты [2].

«Қарлагты ұйымдастырудағы басты себептердің бірі – Қазақстанның Орталығында орналасқан көмірлі-металлургиялық өндіріс орындары – Қарағанды көмір бассейні, Жезқазған және Балқаш мыс балқыту комбинаттарын жетілдіру үшін жұмысшы күші өте қажет еді» [3, б. 14].

Осы мақаланы жазбас бұрын Қарағанды облысы, Долинка кентінде орналасқан «Долинка кентінің саяси қуғын-сүргін құрбандарын есте сақтау музейіне» бардық. Күн күздің жайма шуақ күні болғанымен, Долинка кентіне жақындаған сайын, күн қабағын түйіп, арты жаңбырға ұласып, лагерь бізді «суық қарсы алды».

Музейге кіре берісте М.Өтемісұлының «Ай Қызғыш құс, Қызғыш құс» өлеңі, ал оның үстінде «сынған шаңырақ» композициясы ұсынылған. Бағыттаушы (экскурсовод) қазақтың шаңырағы – отбасылық әл-ауқаттың, үй ошағының символы екенін айтып, композицияда сынған фрагментті, тоталитарлық режимнің қыспағынан шаңырақтың шеті сынғанын, бұл – өткен ғасырдағы саяси қуғын-сүргіннің мұнды жылдарының қасіретін басынан өткерген қазақ халқы трагедиясының символы екендігін айтып өтті.

Әрі қарай Қазақ КСР-ның картасының макеті, залдың ұзын бойында қуғын-сүргінге ұшыраған адамдардың «жеке істері» туралы жазылған. Әрі қарай Алаш ардақтыларының фотосуреті мен өмірбаяндары жазылған макет ілінген. Ол ардақтылар бізге таныс, айта кететін болсақ: Райымжан Марсеков, Жансултан Сейдалин, Бактыгерей Кулманов, Барлыбек Сыртанов, Айдархан Турлыбаев, Жакып Акбаев, Жиханша Сейдалин, Бахытжан Каратаев, Абдулла Темиров.

№ 1 зал – «Қазақстандағы ашаршылыққа» арналған екен. Залда өткен ғасырдың 20-30 жылдары Қазақстанда болған жалпыұлттық ашаршылықтың материалдары қойылған. Күштеп ұжымдастыру, индустрияландыру, мүлік пен үй малын тәркілеу, жергілікті халықты Қазақстаннан тыс жерлерге көшіру саясаты туралы мәліметтер берілген.

Әрбір залды көрген сайын жанымыз түршігіп, келесі залда қандай сұмдық күтіп тұр екен деген қорқыныш ой келді.

4-ші зал лагерьде жазасын өтеп жатқан әйелдер мен балаларға арналған. Балалар мен әйелдердің өлім-жітімі туралы қорқынышты сандары бар құжаттар, оларды ұстау жағдайлары туралы деректер, «Аналар зираты», балалар үйлерінің суреттері, олардың қиын өмірі туралы естіп, оны көзіңмен көргенде жаның түршігіп, көзіме еріксіз жас келді. 1945 жылдың қыркүйек және қазан айларында Қарлагта 514 баланың 98-і қайтыс болған екен.

Карцерлерде адамдарды қатты жазалаған, оларға мұзды еденде тәулігіне 4 сағат ұйықтауға ғана рұқсат етіп, қалған уақытта ол тік тұруға міндетті болды. Қабырғаға сүйенгені үшін оларды аяусыз ұрған.

Әрбір залға кіргенде денең тітіркеніп, тағы қандай зұлымдық істеді екен деп жаман сезімде боласың. Әдетте мұражайлар жаман күйзелістерді қалдырмайды. Ал бұл жерде бәрі басқаша. Ғимараттың астыңғы қабатындағы камераларда қалай қинағаны туралы экспонаттарды көргенде еріксіз көзіңе жас келеді.

Музейден шығып Орталық көшедегі дүкенге кіріп, аты-жөнімізді айтып, қуғын-сүргінге ұшыраған адамдар туралы мәлімет іздеп жүргенімізді айттық, сауда жасап тұрған ер адам бұрылып, қазір бұл ауылда репрессияға ұшыраған адамдар қалмағанын, бірақ осы көшенің шетінде 94 жастағы баба Раяға барыңыз, сол кісі бәрін біледі деп жол сілтеді. Өкінішке орай, баба Раямен кездесу бұйырмады.

Бірақ ер адам өзінің есітіген-білгенін айтып, біраз ақпарат берді.

«Атым Андрей, осы кентте 20 жылдан аса тұрамын. Бұл өңірді кезінде жаппай «тіккенек сымдар» қоршаған болатын деп еске алатын тұрғылықты адамдар. Қуғынға діни қызметшілер, зиялы қауым, офицерлер, сол сияқты қарапайым шаруалар да ұшыраған. 1937 жылы үлкен террор басталғанын тарихтан білетін шығарсыздар деп ойын әрі қарай жалғастырды. 30-шы жылдары өзінің қатал климатымен танымал Қазақстан даласына Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен тұтас бір халықты жер аударған, олар жүк вагондарында апталап жүріп, мал тасуға арналған тауар вагондарынан тұратын эшелон Қарағандыға жетпей Қарабас станциясына тоқтап, осы жерден Долинка кентіне дейін жаяу айдаған, бұл екі кенттің арасы 35 км. Қақпаған қыста адамдар жолды көтере алмай бірінің үстіне бірі құлап, сол жерде қала берген. Міне, хабарсыз кеткен адамдар солар болуы керек, кейін бұл станцияны «Қарлаг қақпасы» деп тегін атамаған» деп ойын тұжырымдады.

Н.Дулатбеков өзінің «Қарлагтың қара қарындашымен» атты кітабында «Қарлаг – Кеңес Одағының құрамында болған барлық халықтардың трагедиялық тағдыры. Әйгілі 58-ші баппен негізсіз айыпталып, «халық жаулары», ЧСИР (Отан сатқындары отбасының мүшесі) атанған адамдарда ата-анасы мен балаларынан, туған-туыстарынан, жастық шағынан, бақытынан, болашағынан айрылған қаншама жазықсыз жандардың тағыры бар! Қарлаг тағыдырында сәбилерден бастап, қарапайым адамдар, ел басқарған біртуарлар, небір талантты әскери қызметкерлер мен өнер тарландарының ізі жатыр», деп атап өткен болатын [3, б. 6].

Осы кезеңде Қазақстанның да белгілі зиялылары сталиндік репрессияның құрбаны болды. Соның бірі Майоров Исмагил Майорович 1877 жылы туған. Туған жері: Қостанай облысы, Қарабалық ауданы. Білімі: орта. Тұтқындалғанға дейін Қостанай облысы, Комсомол ауданында өмір сүрген. Исмагил Майоровичтің шөбересінің айтуы бойынша, Қазақстандағы ең бірінші оқытушы болғаны үшін және бай әулеттің отбасында өмірге

келгені үшін 29 қазан 1938 жылы тұтқындалған. Антикенестік үгіт-насихат жүргізді деген айып тағылып, «халық жауы» деп, ату жазасына кескен. Осындай қаншама зиялы қазақ азаматтарына «халық жауы» деген айып тағылды.

Мақаланы қорытындылай келе, қазақ жерін қасіретке ұшыратқан 1930 жылы Кеңестік жүйедегі еңбекпен түзеу лагерьлерінің пайда болуы тарихымыздағы ең ауыр кезеңі осы Сталиндік кезеңмен тығыз байланысты. ГУЛАГ-тың ең алғашқы ошақтары Қазақстан территориясында 1930 жылы Сталиннің бұйрығымен пайда болып, кейін бұл лагерьлер алып азап империясына айналды.

Міне, сол Карлаг, қазіргі кезде Қазақстанның 100 киелі жерлерінің тізіміне енгізілген, басқа мұндай нысанды таба алмайсыз. Мысалы, АЛЖИР мұражайы жаңа ғимаратта жабдықталған болса, ал Карлаг сонау ХХ ғасырдағы қалпын сақтап қалып, Польшадағы Освенцим лагерьі сияқты қаншама туристерді қабылдауда.

Карлаг ХХ ғасырдағы қазақтың «жерін майыстырып, қанатын қайыстырған», қазақтың жерін қан қылып, қаншама адамды азаптаған Қарағанды облысының аумағында орналасқан ГУЛАГ-тың ең ірі еңбекпен түзету лагерьлерінің бірі болды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. И.М.Козыбаев «Большой террор» в Казахстане. Алматы: Раритет, 2019. - 368б.
2. Д.А.Шаймуханов., С.Д.Шаймуханова. Карлаг. - Караганда, 1997. — 175 б.
3. Н.О.Дулатбеков. Қарлагтың қара қарындашымен, - Қарағанды, 2015. – 14б.
4. Кузнецова Е. Карлаг: по обе стороны «колочки». - Сургут: Дефис, 2001 - 355 б.

ТАР ЖОЛ, ТАЙҒАҚ КЕШУДЕ ДЕ ӨМІРІН БОЛАШАҚҚА АРНАҒАН ҒАЛЫМ

Әмірова Б.Ә.

*психология ғылымдарының докторы,
профессор Академик Е.А. Бөкетов
ат. Қарағанды университеті,
Қарағанды қ.*

Өмір шіркін, тыңнан түскен бұраң жол,
Алдың-үміт, түсіп елең саласың.
Бәрі өткіншті өрі - жары, суы - шөл,
Артың-ұмыт, есіңе әрең аласың,
Сәтті өмірдің – ырыс, бақыт, кені мол
Сәтсіз арман, бұлдыр тұман батпақ жол.

С. Балаубаев

Қызыл империяның қырғыны кеңестік елдердің барлығын қамтыды. Қазақстанда 118 мың адам сотталған. Олардың 25 мыңы ату жазасына кесілген. Бұл кезенді бүгінде ұлы зұлмат-зобалаң жылдары деп атаймыз. Сталиндік қуғын-сүргін құрбандарының тауқыметті тағдырлары ешқашан ұмытылмайды. Яғни, Әлихан Бөкейхан бастаған топтың қазақ халқының өз мүддесін, еркіндігін аңсаған талаптары, халыққа ірткі салып, кеңестік принципке қарсы шығу деп аталынды. Ал оны жақтаушылар Бейімбет, Сәкен, Ілияс, Ахмет сынды азаматтарымыз жастай солардың құрбаны болғандығын бүгін тарих дәлелдеп отыр.

Осылар халқымыздың ғасырлар бойы біртіндеп қорланып қалыптасқан рухани қазынасы тоталитарлық тәртіп кезінде орасан зор күйзеліске түсіп, тоқырап қалғаны қазір екінің біріне мәлім. Бұл жағдай халқымыздың өскелең мәдени-ғылыми көтерілуіне, ғұлама тұлғаларын анықтауға, өзінің табиғи –

дарындық ерекшеліктерін көрсетуге көптеген нұсқанын тигізді.

Бұл мақала осы жоғарыда аталған халқымыздың зиялы қауымдары қатарында болып, Сәкен, Ахметтердің саяси-мәдени идеяларын қолдап, қазақ тілі мен мәдениетін көтеруге, ел тәуелсіздігі үшін күрескен және жастар арасында насихаттағандардың бірі Салкен Балаубаев жайлы.

«Салкен Балаубаев Қазақ даласына алғаш психология ғылымын қазақ тілінде сөйлеткен ғұлама ғалым, ұстаз» - деп еске алады көзкөрген қарт ұстаздар: Мұса Тайтөлеуұлы, Қайролла Әбеуұлы, Қадыр Матен және әріптесі психолог, ғалым, зейнеткер, әріптесі Жолмұхан Түрікпенұлы.

Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа Қазақстан» идеясы халықты біріктіретін, бір мақсатқа жұмылдыратын, қоғам дамуында шешуші рөлге ие қозғаушы күш болуы керек. Жалпы қоғам мен мемлекет қарым-қатынасының жаңа жүйесі қалыптасуда. Биылғы жылдың басы еліміз үшін ауыр, сындарлы сәттермен басталғаны бәрімізге де мәлім. Қаңтардағы дүрбелең еліміздің тұтастығы мен тәуелсіздігіне қауіп төндірген күрделі кезең болды. Енді өткеннен сабақ алып, мұндай қайғы-қасіретке жол бермеуіміз керек. Бұл ретте, Президенттің «Жаңа Қазақстан» бастамасы еліміздің қайта жандануына, орын алған олқылықтардың орнын толтыруға, жаңаша дамуға жол ашары сөзсіз, - деген халық депутаты, Ерлан Қошанов» [1].

Өйткені араб графикасынан латын әліппііне көшуді дамытушылар, қазақ тілінің грамматикасы, ең алдымен, көрнекті ағартушылар болды. Олардың да көпшілігінің есімдері Кеңес Одағының тоталитарлық дәуірінің пердесімен жабылып, бүгінгі күнге дейін қарапайым болып қала береді. Сондықтан сол кездегі еліміздің көрнекті қайракерлері еңбектері латын әліппіімен жазылғандықтан ескерілмей қалған, тіпті әсерімен жойылып та кетті.

Солардың бірі кезінде «алаш доценті» аталған Сәкен Сейфуллиннің әріптесі, Ахмет Байтұрсыновтың шәкірті, ақын, мұғалім, неміс, орыс, араб, өзбек, қырғыз тілдерінен латыншаға да, кириллдікке де аударған Сәлкен Балаубаев. Оның ғылыми-психологиялық ойлары, оның басқару жүйесі бүгінгі таңда кімде - кімге болса да үлгі боларлықтай (шәкірттер естеліктерінен). Ғалымның сол XIX ғасырдың 20 жылдары көтерген психологиялық, педагогикалық, саяси –әлеуметтік мәселелері қазіргі кездегі еліміздегі жаңғырған көптеген ғылымдардың ішіндгі психология ғылымының заманауи дамуында өз орнын табуға тиіс. Мұндай дарындылық тек адами қасиеті жоғары, білім, ғылымға құштар, дүниетанымы ұшан теңіз, бергенінен берері көп адамға ғана тән.

Ғалымның ғылыми қабілеттілігі, шығармашылығы жоғары, әр өмір кезеңдерінде түрлі қарқындылықпен көрінетін динамикалық білім беруге құштарлығы өмір жолы мен естеліктерден байқалады. Ол бүгінгі жетістігіне қанағат қылмаған, үнемі ізденумен, өз ісін шектемейтін ғұлама ғалым-ұстаз болған. Сәлкен Балаубаевтың еңбектері тұтас сақталмағанына қарамастан, қолымызға түскен еңбектері мен шығармалар тізімінен қазіргі қоғамдағы және психология ғылымындағы өзекті мәселелерді көреміз және ғалымның

қарапайымдылығы, үнемі жетіліп, дамуды алға ілгерлеуді қалаған жан болғандығын аңғарамыз.

Ғалымның шынайы өмірбаяны – оның өмір драмасын, бүгілістерді, қиындықтарды, шығармашылық үдерістің парадокстерін, жеңіс қуанышын ашады. Осыған байланысты ғалымның өмірбаянында оның шығармашылық ойлауының сипаттамасы, шығармашылық іс-әрекеттегі даралығы бірден көзге түсетін сияқты.

Салкен (Мұхамет-Салих) Балаубайұлы Балаубаев 1900 жылдың 28 сәуірінде, (Ақмола қаласы маңындағы Май-Балық көлі, Байдәулет ауылының Жайылма өңірінде) қазіргі Жаңарқа ауданы, «Дружба» деп аталып келген ауылда көшпелі, қарапайым қазақ отбасында тоғыз баланың бірі болып дүниеге келеді. Бала кезінен бала Сәлкен еңбекқорлығымен, елгезек, зеректігімен ерекшеленген. Әкесі Балаубай, оның осы ерекшеліктерін сезіп, төрт жасынан молдаға оқуға береді. Сөйтіп ол ескіше хат таниды. Оның балалық шағы ауылда өтіп, кіші жасынан бастап қой, сиырды сауып, атқа мініп, бәйгеге қатысты. Ал, 1974 жылы 74 жасында қайтыс болды. Сәлкен Балаубаев көпес Сейіткамал Әубәкіров (Ғалым-Қараноғайдың туған ағасы. - С.О.) Сәлкеннің 1892 жылы туған апасы Бибіжанды алған. Сәлкен ес білгелі Нілдіде сол апасы мен жездесінің қолында өскен. Жездесінің дүкенінде сабын, қара май, керосин сатумен айналысып, ауласын сыпырып, қолқанат болып, сол Нілдіден Волостников деген мұғалімнен 7 кластық білім алған. Арап, парсы, шағатай, неміс, өзбек, орыс тілдерін жетік білген.

Бір күні Балаубайға оның күйеу баласы кәсіпкер Әубәкір Сейткемелов Қарағандыдан қырық шақырым жерде Спасск кентінде жеке дүкен ашқаны туралы хабар жетеді. Жасөспірім Салкен туысына сатушының көмекшісі болып орналасады, сауда кәсібін табысты игереді, сатып алушыларды табады, олармен жақсы байланыс орнатады. Спасскіге қоныстануға және жұмыс істеуге мәжбүр болғанда дүниеге қайта келгендігін көрсеткен.

Сәлкеннің өзінің өмірбаянындағы Спасскідегі балалық шағы туралы естеліктері өте қызықты: әкесі оны сауда дүкеніне «бала» етіп жалдапты, оған дейін ол молдадан оқып, санап, жаза білген. 10 жасында балаларға ескіше жазу, сызуды үйретеді. Осы уақытта Спасскіде граммофон билеті 1 рубльден лотереяда 150 рубльге айналды.

Граммoфон кішкентай Салкенге де жетті, ол кезде ол 11 жаста еді. Салкен граммофонды өзіне қалдырмай, оны ағылшын мыс қорыту зауытының приход мектебінің жетекшісіне, мұғалімге апарып берді және мұғалім оны бастауыш білім бергенге дейін кешке жеке оқытады деп келісіпті. Сөйтіп ол ағылшын тілін меңгереді.

Салкенге 16 жасқа толғанда, оған клуб меңгерушісі қызметін сеніп тапсырып, Спасскі мыс балқыту зауытының жұмысшыларын тұтыну кооперациясы басқармасының мүшесі болып сайланады. Салкен Балаубаев Ақмола қаласында революционер Сәкен Сейфуллин ұйымдастырған және басқарған «Жас қазақ» жастар қоғамының филиалы ретінде «Жас жүрек»

Спаски зауытының жұмысшы жастарының мәдени-ағартушылық қоғамының бастамашысы және жетекшілерінің бірі болды.

Өмір оның әкесі – Балаубайды кедей отбасын аяған жоқ. Қыстың жанында ағылған өзен жағадан шығып, шөп шабатын жерлерді толтырып, егін алқаптарын өртеніп, мал азықсыз қалды. Ауыр өмірден шаршаған Балаубай отбасы туған ауылды тастап, Ақмолаға көшеді. Отбасы басшысы Балаубай көпес Матвей Кубринге малшы болып жалданады.

Осы күндері Астананың бірнеше тарихи орындары Кубриндердің көпес әулетінің атымен тығыз байланысты.

1905-1907 жылдары салынған Бөкейхан мен Кенесары көшелерінің қиылысында орналасқан көпке «Астана» дүкені жақсы таныс Степан Кубриннің ағасы Матвей Кубринге тиесілі болды.

Сол кезде Қарағанды 8-ші өңірінің тарихында бірінші рет жастар қоғамы қойылымдар қойды. Сейфуллиннің «Бақыт жолында» пьесасы бойынша алғашқы қойылымды Салкен сахналады. Әлі жарияланбаған пьесаны жоба түрінде Сәлкен Балаубаевқа Сейфуллиннің өзі берген.

Қызыл Армия бөлімшелерін жабдықтау жөніндегі революциялық комитеттің хатшысы болып жұмыс істейді. 1920 жылы ол Ақмола революциялық комитеті болып тағайындалып, маусымнан желтоқсанға дейін Байдаулет революциялық комитетінің төрағасы (қазіргі Қарағанды облысы, Бұқар-Жырау (Ульянов) ауданы) болып жұмыс істеді.

Біраз уақыттан кейін Салкен Байдаулет ревкомының төрағасы, одан кейін Ақмола, Петропавл қалаларының халық судьясы, губерниялық атқару комитетінің хатшысы болып сайланады.

Балаубаев Кеңестердің волостық съезін өткізіп, өзін қазақтың талантты жұмысшыларының бірі ретінде танылып, Қарағанды облысының Ақмола қаласына шақырылды.

1921 жылдың тамызынан 1922 жылдың маусымына дейін Ақмола уездік атқару комитетінің жауапты нұсқаушысы және Поволжьедегі аштыққа көмектесу жөніндегі округтік комиссия төрағасының орынбасары болып қызмет атқарды. Жұмыс барыста жас басшы өзінің алған ісіне жауапты, адал, тыңғылықты екенін көрсеткен. Біз бұл қасиеттеріненің оның елінің патриот-жанашыры, бойында сыпайылықпен білімділігі мол адам деп білеміз.

Оған Жаңарақа ауданына өзі (Сәлкен) қойған атауды «Асан Қайғы» деп атау мәртебесі берілді. (Бұл туралы Жаңа-Аркин аудандық сотының сайтында көрсетілген).

1925-30 жылдары Ташкент қаласындағы Орта Азия мемлекеттік университетінің шығыс факультетін «Педагогика және психология» мамандығы бойынша білімін алып, сәтті аяқтады.

1930-1932 жылдары Ташкент қаласындағы Қазақ педагогикалық училищесінде сабақ береді, Ортаазиялық әлеуметтік қорғау ғылыми-зерттеу институтының зертханасын меңгереді.

Осы жылдары ол психология, педология ғылымдары саласында бірнеше еңбектер жазады. Т.Барановпен бірлесіп «Вопросы конструирования

национального теста» («Советская психотехника» 1933, N1), «Трудный ребенок» «Политехническая школа», 1933ж. «Мектеп группаларын комплектеу» (Алматы, 1934), «Қиын бала», «Политехникалық мектеп», (1933, N7–8), профессор А.Б. Залкиндің «Педологиясын», профессор П.Н.Шимбиревтің «Педагогика» оқулықтарын қазақ тіліне аударды т.с.с.. Осы еңбектерде психологиялық терминдердің қазақша баламасы көптеп кездеседі. Мысалы, «ілік мектепші бала» (дошкольник), «әрекет» (действие), «итермеші себеп» (мотив), «қылық» (поведение), «желік» (құштарлық), «сопақ ми» (продолговатый мозг), «түстің қиындығы» (насыщение цветом), т.б. осы күні қазақша психологиялық терминдер санынан орын алып келеді. С. Балаубаев еңбектері қазақ психологиясының тарихынан елеулі орын алады. «Мектеп группаларын комплектеу (Қызылорда, 1934, 16 бет) атты еңбегінде психология тұрғысынан сынып ұжымын құру жайында ақыл-кеңес береді. Автор оқушыларды бірыңғай бөлу қажет, өйткені, әр баланың оқу қызметі түрлі болса, топтың оқу жұмысы қиынға соғады, олар ақыл жетілуі мен дене бітімі жағынан да бірыңғай жақын болуы тиіс дейді. «Бір топ, - дейді ол, - дене жетілісі ұлылық-кішілі болып, үлкен бала мен кішкене баланың қатар отыруы, бала психологиясына орайласпайды, үлкендігі таудай бала мен үлкендігі құлындай баланы қосып оқытуға болмайды» [3].

Бүгінгі таңда бізге жеткендері «Барон Мюнхаузен» әңгімелер жинағы (1935) аудармасы мен А. Темірбековпен жазған «Психология» оқулығы (1966). 1932 жылы Совнарком жанындағы Жоғары аттестаттау комиссиясы Сәлкен Балаубаевқа психология доценті ғылыми атағын береді

Сәлкен Балаубаев 1932-1937 жылдары Алматы, Орал, Қарағанды педагогикалық институттарының кафедра меңгерушісі болып жұмыс істеді.

1938 жылы сәуірде Сәлкен Балаубаев «жалған» айыптау үкімімен қамауға алынып, 1938 жылы 15 қарашада сотталды. Батыс Қазақстан облысының Орал қаласындағы облыстық соты РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-2, 58-7, 58-11 баптары бойынша сот үкімімен 15 жыл мерзімге түзеу-еңбек лагерінде бас бостандығынан айыруға және үкімге кассациялық шағым беру құқығынсыз мүлкін тәркілеумен 5 жыл мерзім кесті.

Борис Балаубаев көзіне жас алып, былай деп есіне қинала-қинала түсірген болатын: «Его незабываемый образ, аналитический ум, богатый жизненный опыт, человеколюбие, обширные знания, глубокое понимание жизни снискали Саке всеобщую известность и любовь.

Однако судьба не баловала его. По ложному обвинению он провел в лагерях со строгим режимом содержания шестнадцать лет с лишним, даже после освобождения за ним была слежка НКВД.

... Саке незаслуженно забыт и предан забвению. Наши потомки не простят нам этого» (Борис Балаубаев) [4, 12 б.].

1954 жылы қамаудан оралған соң, С. Балаубаев өзінің қызы тұрған Теміртау қаласындағы мектептердің біріне логика мұғалімі болып орналасады. Оның түрмеден аман шығуына бұрынғы студенттерінің бірі себепші болады.

1954 жылы Салкен босатылып, түрмеден оралғаннан кейін No2 мектеп-интернатқа логика мұғалімі болып жұмысқа орналасады, сонда ол ақын Александр Есениннің ұлы математика мұғалімі Александр Волпиннің әріптесі болады. мектеп директоры педагогикалық жұмыстың ардагері, Ұлы Отан соғысының қатысушысы Зенен Бакиров болды.

1956 жылы № 22/179-н Қазақ КСР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы С.Балаубаев барлық құқықтарын қалпына келтіріп, толығымен ақталды. (Бұл туралы Жаңаарқа аудандық соты сайтында көрсетілген) [5]

Салкен ақталу қағазын алған соң Алматыға барады. Бірақ ешкім оған сенбей, дұрыс жақындап сөйлеспейді. Тек Сәбит Мұқанов ғана жылы жүзбен қарсы алып, бірақ ЦК-ның қоңырауынсыз жұмыс реттелмейтіндігін айтады. Сөйтіп жүріп Мәлік Ғабдуллинмен кездеседі. Сөйтіп Салкен Балаубаевты Шымкентке жіберу шешіледі.

Сонымен ол жаққа да бармай, әдебиет баспасына барып аудармашы болып орналасады. Онда Сейділ Талжанов, Қамқа Орманбаева сияқты көзтаным адамдарды кездестіреді. Мұнда Треневтің таңдамаларын аударуға береді. Бір баспа табағы 1000 сомнан деп келіседі. Осылай болашақ ғалым Салкен Балаубаев қатарға қосыла бастайды.

Сондай-ақ, Салкен Балаубайұлы Балаубаев Қарағанды мен Қазақстанның құрметті азаматтары Әлімхан Ермеков, Жайық Бектұров, Сайдиль Талжанов, Жұмабай Орманбаев, Ғабиден Мұстафин, Ғабит Мүсірепов, Ислам Жарылғапов, Гали Мусалитимов және басқа да қоғамның ғалымдарымен жұмыс істеді, араласып, достық құрды.

1956-57 оқу жылының басында Қарағанды педагогикалық институтының ректоры Сейтқали Баймурзиннің ұсынысы бойынша С.Балаубаев доцент атағына қайта қабылданып, Педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалып, ғылыми жұмыстарға жетекшілік етті.

1956 жылдан бастап өмірінің соңына дейін Қарағанды педагогикалық институты (бүгінде университетінде) психология кафедрасының доценті және педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі болып жұмыс істеді, сонымен қатар аспиранттардың психология бойынша ғылыми жұмыстарына жетекшілік (М. Иманбеков, Б.Орманбаева, Б.Хамза т.б.) етіп, ғылыми диссертациялық кеңестің төрағасы қызметін атқарған. Ғалым – педагог, психолог, аудармашы ағамыз Салкен Балаубаев 74 жасында 1974 жылы дүниеден өткен. Сондай тар жол тайғақ кешуде болсада аты - аңыз, өмірі - өнеге боларлықтай екенін анықтадық.

Ғалымның көптеген еңбектері Салкен Балаубаевты «Халық жауы» деп тұтқындап, соттағанда өртеп жіберілген. Сол себепті көп жылдар бойы ғалымның еңбек жолы мен өмірі жайлы мағлұматтар жинақталуда. Осы жазда Ташкент қаласындағы ғалымның оқыған, еңбек еткен жерінде болып, біраз еңбектерін әкелдік. Ол университет қазіргі Ұлықбек атындағы Өзбек Ұлттық университеті. Әліде болса іздеу, жинақтау үстіндеміз.

Наурыз айында ғалымның шәкірттерімен, көзкөргендерімен кездесулер өтті. Жылда Салкен Балаубаев оқулары өткізіліп отырады.

Ғалымның өмір жолы заманауи жастарды патриотизмге, ұлтжандылыққа, адамгершілікке, білімқұмарлыққа, мақсаткөздеушілікке т.с.с көптеген тұлғалық қасиеттер дарытуға, тәрбиелеуге үлгі болмақ.

Әлі де болса С.Балаубаевтың психология, педагогика ғылымдарына қосқан еңбектері зерттеле бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>
2. Крамер Н. «Семейная реликвия». Индустриальная Караганда. 9 декабря 2017 года 26-33 с.
3. Психолог-ғалым Салкен Балаубаев есімі «Рухани жаңғырту» бағдарламасымен үндеседі. / Қазақ психол-ң I –құрылтай съезі мен қазақ ғыл. пс-ң 100 жыл-на арн. «Психологиялық ғылым мен тәжірибенің қазіргі кездегі даму үрдістері және болашағы» атты VII х/арал.ғыл.-әдістем. конф. – Алматы: 2017. - Б.6-9.С
4. Проблемы Казахстанской психологии. / Материалы межвузовской научно-практической конференции, посвященной 100 – летию независимости Республики Казахстан. Караганда: Изд-во КарГУ. – 2001. 4-9 б.
5. «Данные о репрессиях доцентов». Книга памяти. Общество Мемориал. Москва. http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=68843

ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕ ОРНАЛАСАҚАН ПРОРВА ЛАГЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ЖҰМЫС ЖАСАУЫ

Беков Д.С.

А.Байтұрсынов ат.

*Қостанай өңірлік
университетінің*

3-курс докторанты

Миллиондаған адамның тағдырын түбегейлі өзгерткен, соның ішінде Қазақстан жерінде орналасқан ГУЛАГ лагерлерінің жұмысы үш кезенге бөлінеді. Бірінші лагерлер жүйесінің қалыптасу кезені отызыншы жылдардың басының бастау алады. Ал екінші кезен 1933-1941 жылдары Қазақстан аумағында Қарағанда және Прорва мәжбүрлі еңбек лагерлері толықтай жұмыс істеуімен тұспа-тұс келді, бұл лагерлердің басты міндетері ауыл шаруашылық, соның ішінде балық өндірісіне бағытталды. Үшінші кезенде мәжбүрлі еңбек лагерлерінің басты мақсаты Ұлы Отан соғысына байланысты болды. Еңбек лагерлері арқылы алдынға шепке көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Бұл уақытта Қазақстан жерінде орналасқан лагерлердің саны артты.

Осы тақырыпты зерттеу барысында Қазақстан Республикасының ұлттық кітапханасында Прорва-Астрахан лагерлерінің ГУЛАГ жүйесіндегі орнын анықтау жұмысын жүргіздім. Ол арқылы Прорва-Астрахан лагерлерінің КСРО көлемінде болған лагерлермен салыстыру жұмыстарын жүргіздім. Жұмыс барысында жалпы лагерлер жүйесін құрудың мақсаты анықталды.

Сонымен қатар Ресей Федерациясының Мемлекеттік Архивінде 9414 фонды бойынша ақпараттарды іздеу жұмыстарың жүргіздім, ГУЛАГ жүйесін әшкерелеуге арналған архив материалдарын жинақтау және цифрлы форматта табылған деректерді Москвадағы Ресей Федерациясының Мемлекеттік Архивінен ізделінді. Ақпараттар толық табылды және де табылған құжаттарды пайдалана отырып, осы жұмыс барысында Прорва лагерінің Каспий жағалауында құрылу себептерін, орналасу территориясын, ұсталғандар контингентін сараланды. Осыған орай лагердің негізгі атқарған қызметі: балық аулау, оны теңізде ұйымдастыру, еңбек еткен тұтқындардың аты-жөні, мекен-жайы, жасы, жынысы, білімі, атқарған қызметі, отбасы, ұсталу себебі сараланды. Тұтқындардың тұрмыстық әлеуметтік жайын, саяси құқықтарының қорғалуын, жұмыс бағыттарын зерделенді. КСРО-да қалыптасқан лагерлер саясаты, олардағы құқық деңгейі анықталып, тексерілді.

Мүмкіндігіне қарай тұтқындардың лагерден кейінгі тағдырларын салыстырдым. Лагерлердің өлкенің қоғамдық-саяси жағдайына тигізген ықпалын анықтау. Осы міндет арқылы Каспий маңындағы мал жайылымдарының алынуы, колхоздардың басқа жаққа көшірілуі, тұрғылықты халық басына түскен қиындықтар анықтай алдым. Елдің әлеуметтік-саяси жағдайына Прорва-Астрахан лагерлерінің тигізген әсерін анықтау бойынша жұмыстар жүргізілді.

Миллиондаған адамның тағдырын түбегейлі өзгерткен, соның ішінде Қазақстан жерінде орналасқан ГУЛАГ лагерлерінің жұмысы үш кезенге бөлінеді. Бірінші лагерлер жүйесінің қалыптасу кезені отызыншы жылдардың басының бастау алады. Ал екінші кезен 1933-1941 жылдары Қазақстан аумағында Қарағанда және Прорва мәжбүрлі еңбек лагерлері толықтай жұмыс істеуімен тұспа-тұс келді, бұл лагерлердің басты міндетері ауыл шаруашылық, соның ішінде балық өндірісіне бағытталды. Үшінші кезенде мәжбүрлі еңбек лагерлерінің басты мақсаты Ұлы Отан соғысына байланысты болды. Еңбек лагерлері арқылы алдында шепке көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Бұл уақытта Қазақстан жерінде орналасқан лагерлерінде саны артты.

Қазақстан жерінде орналасқан Прорва лагері Кенес одағының біріккен мемлекеттік саяси басқармасының 1932 жылдың 5 қыркүйегіндегі жарлығымен ұйымдастырылды. Прорва лагерінің орналған орыны Гурьев және Астрахань облыстарында, Каспий теңізінің маны болатын. Прорва еңбек лагерлерінің контингенті балық аулаумен және лагер ішінде құрылыс жұмыстарымен айналысқан. РФ Мемлекеттік архивінің қорына алынған ақпараттарға сүйенетін болсам, Прорва лагерінің басқару орталығы Гурьев қаласында орналасқан. Лагер төрт лагерлік пункттерден тұрған: Прорвинск, Астрахань, Бурунчк және Мурма. Осы пункттерде балықшылардың теңізше шағатын негізгі базалары болған.

Басқа лагерлермен салыстырғанда Прорва лагерінің жазасын өтеушілердің саны көп болмаған. Орта есеппен алғанда 5000 тұтқын жазасын өтеген. Тұтқындардың саны да тез өзгеріп отырған. Жазасын өтеушілер «А», «Б», «В», «Г» болып әр категорияларға бөлінген. «А» категориясындағы жазасын өтеушілер лагерде бар жұмыс түрлеріне тартылған, «Б» категориясындағы тұтқындар ауыр жұмыстарға тартылмаған, олардың белгілі бір теріс көрсеткіштері болған, тек жеңіл жұмыстар жасаған, оның ішінде тамақ жасау, кір жуу, лагер аумағын тазалау. «В» категориясындағы жазасын өтеушілер лагердегі өндірістік жұмыстардан денсаулығы байланысты босатылған. «Г» категориясындағы жазасын өтеушілер барлық жұмыстардан босатылған, олардың денсаулығында ауыр сырқаттары болуына байланысты. «А» категориясындағы жазасын өтеушілер барлық контингенттің 80 % жоғары көрсеткішті құраған. Ауыр жұмыс жасаумен қатар жазасын өтеушілердің арасында техникалық-инженерлік құрамда болған, олар кемелерді жөндеумен айналысқан. Лагерде Каспий теңізіндегі балықтың дамуын зерттейтін зертханада жұмыс жасаған және медициналық көмек көрсететін бөлімдерде болған. Көрініп тұрғандай, лагер толықтай өзінің жағдайын өзі жасап тұрған.

Прорва лагерінде бір жылдың 307 жұмыс күні болған, яғни жылына 57 күн демалған. Санай келе, демалыс күндері бір жылда болатын бар жексенбілерде және одан бөлек жеті мерекелік күндерге сәйкес түсіп отырған болуы керек. Жазасын өтеуші бір күнде шамамен 17 сағат жұмыс істеп, 7 сағат уақыт қана дем алған.

Каспий манында орналасқан Прорва лагері өз алдына балық аулаудан үлкен мақсаттар қойды. Лагердің өндірістік жұмысын сараптау үшін мысалға 1936 жылғы көрсеткіштерді алатын болсақ лагер өз алдына 250 мың центнер балық өнімін алуға жоспар құрған. Оның ішінде вебла балығы 180 мың центнер жоспарланып, 152 мың центнер өнім алынды, майшабақ 25 мың центнер жоспарланып 13 мың центнер өнім алынды, үлкен бөлшекті балық 30 мың центнер жоспарланып 13 мың центнер балық өнімі алынды, кішкентай балық 10 мың центнер жоспарланып, 3 жарым мың центнер өнім алынды, қызыл балық 4200 центнер жоспарланып 1678 центнер алынды, ақ балық 800 центнер жоспарланып, 824 центнер балық ауланды. Осылайша жалпы жоспар 74,6 пайызға ғана орындалды. Лагер басшылығы жоспардың толық орындалмауын келесі себептердің кедергі келтіруіне байланысты деп түсіндірді.

Теңіз бетіндегі желдің қарқыны көктем айларында 5 балдық шкалаға дейін болатының және ол балық аулау мүмкіндігің төмендеткен.

Көктем айында ауа температурасының қолайсыз болуына байланысты майшабақ және раушан балықтардың миграциясының кешіккен.

Балық аулау кезеңінде лагерден босап шыққан тұтқын саны 2088 адам және олардың көбісі білікті балықшылар болған, балықшылардың жетіспеушілігі себебінен олардың орындарына балық аулау саласынаң еш хабары жоқ қарапайым тұтқындар жұмыс жасаған.

Балық аулау флоттарыны желдің көп болу салдарының жұмыс аудандары жетуінің қиындаған.

Балық аулайтын аулардың жетіспеушілігінде болған. Оның ішінде вебла балығың ұстайтын ауларының болмауы әсер еткен. Балықшылар флотының қолдануындағы 35236 м/м аулардан шағын балықтар еркін өтіп кетіп отырған. Ал 4 кварталда балберлердің жетіспеушілігіне байланысты жоспарды орындау оданда қиындай түскен.

Провинск ағымы арқылы өтетеің майшабақ көлемі басқа жылдардаң қарағанда 1936 жылы азайып кеткен.

Осылайша Прорва лагерінің жұмысы мен дамуын қарастырдым. Бұл архив құжаттарының тек қана бір бөлігінің және бірнеше жылдар бойынша алынған ақпараттары болатын. Бүгінде Прорва лагері аз зерттелген лагер болып отырғаны рас. Бірақ балық аулау өндірісімен айналысқан, контингентімен және қызметі бойынша Қазақстан жерінде орналасқан ерекше лагерлердің бірі болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ресей Федерациясының Мемлекеттік Архиві. Ф.9414. Оп. 1. Д. 2973а. Л.96
2. Ресей Федерациясының Мемлекеттік Архиві. Ф.9414. Оп. 1. Д. 2973а. Л.97

1920-30-ШЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕР МЕН КЕҢЕСӨКІМЕТІ (ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕМЕЛЕРІНДЕ)

Жусупов Р.Б.

*А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай
өңірлік университеті әлеуметтік-
гуманитарлық кафедрасының аға
оқытушысы*

Бұл мақалада Қостанай қаласындағы Облыстық мұрағат қорында сақталған құжаттардың негізінде ХХ ғасырдың 20-жылдарының басынан 30-жылдарының ортасына дейін Кеңес үкіметінің дін қызметкерлеріне байланысты қолданылған саяси-әлеуметтік әдістерінің бірі - сайлау құқығынан айырылғандар, яғни «шектетілгендер» категориясының саны Қостанай губерниясына қарасты Қостанай және Денисов уездері бойынша көрсетілген. Осы екі ауданның негізінде жалпы сайлау құқығынан айрылған жергілікті азаматтардың арасынан дін қызметкерлері, сонымен қатар діни белгілері (отбасы мүшелері және т.б.) бойынша шектелгендерді қоса есептегенде сайлау құқығынан айрылғандардың саны жалпы КСРО бойынша шектелген дін қызметкерлерінің санынан екі есе артық болғаны байқалады.

Қостанай облысы бойынша «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі» мемлекеттік жобаға сәйкес діни бірлестіктерге байланысты жұмыс тобының мүшелері маңызды екі мәселеге ерекше назар аударды. Бірінші кезекте, әр түрлі қуғын-сүргіндерге ұшыраған діни қызметшілердің (олардың отбасы мүшелері) санын анықтау; екіншіден, жойылған, тәркіленген мешіттер мен шіркеулердің санын нақтылау. Осы уақытқа дейін жұмыс тобының мүшелері Қостанай облысы аясында мемлекеттік деңгейдегі аудандық, қалалық мұрағат қорларынан, жергілікті тұрғындардың тарапынан жинақталған мәліметтердің негізінде Кеңес үкіметі кезіндегі діни бірлестіктерге байланысты біршама мәліметтер жинақтады. Оның аясында облыс төңірегіндегі діни бірлестіктерге байланысты өзіндік тарихи көріністі қалыптастыруға алғышарттар жасалды.

Бірінші мәселенің төңірегінде, яғни Кеңес үкіметі кезінде жапа шеккен дін қызметкерлерінің әлеуметтік-саяси жағдайына қатысты атқарылған жұмысқа тоқтала кетсек. Діни бірлестіктердің саяси-әлеуметтік ахуалына толыққанды шынайы тарихи көріністі қалыптастыру үшін құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, этникалық, демографиялық белгілеріне қарай зерттеу жұмыстарын терең жан-жақты жүргізуді қажет етеді. Десек те, қарастырылып отырған мәселенің аясында аталған бұл

белгілерден бұрын, бірінші кезекте, заңнамалық (құқықтық) белгілеріне ерекше назар аударуды жөн көрдік. Өйткені, большевиктік режім қалыптастырған құбылыстың заңнамалық негізін қарастырмай, нақты тарихи жағдайларда оның көріністері туралы айту мүмкін емес.

1917-1918 жылдардан бастап, яғни Кеңес өкіметінің орнауымен діни бірлестіктердің қызметін едәуір шектейтін жарлықтар мен қаулылар шығарудың негізінде оларды бұрын-соңды болмаған қатыгездікпен қудалау басталды. Заңнамалық деңгейде дін қызметкерлері туралы 1918 жылдың жазында Кеңестердің V Бүкілресейлік съезі қабылдаған алғашқы кеңес Конституциясында көруге болады. Бұл ең басты заңда арнайы саяси шеңбер орнатылған болатын, яғни «сайланбайтын және сайлана алмайтын» адамдар (IV бөлім, 13-тарау, 65-бап) белсенді және пассивті сайлау құқығынан айырылды. Конституцияға сәйкес, бұл келесі санаттағы адамдар болды: пайда табу үшін жалдамалы еңбекті пайдаланатын; еңбекке жарамсыз кірістердің негізінде өмір сүретін (капиталдан түсетін пайыздар, кәсіпорындардан, мүліктен немесе басқа заттардан түсетін кірістер), жеке саудагерлер, сауда және коммерциялық делдалдар; монахтар мен діни қызметкерлер; бұрынғы қызметкерлер мен полиция агенттері, жандармерия, күзет бөлімшелері, сондай-ақ патша үйінің мүшелері; белгіленген тәртіппен ақыл-есі кем немесе ақыл-есі кем деп танылған, қамқорлықтағы адамдар; заңмен немесе сот үкімімен белгіленген мерзімге пайдакүнемдік және қорлау қылмыстары үшін сотталғандар [1, 561-562 б.].

Кеңес өкіметі сайлауға жол берілмейтін және кеңеске жіберілмейтін жаудың ұжымдық бейнесі 1919 жылғы плакатта көрініс тапты (1 суретке қараңыз).

Сурет 1. Кеңестерден аулақ болу керек - Жаулар (суретші Д.С. Мордың (Орлов) "Кеңеске қарсы кім" плакаты, 1919 ж.)

Кеңес үкіметі өз билігін орнықтыру, әрі қорғау үшін сайлау жүйесінде заңды түрде ресімделген барлық адамдарды "өз" және "бөтен" деп бөлу принципін енгізді. Сол себепті, азаматтарды таптық негізде «сайлау құқығынан айыру» идеясы, яғни құқықтық аспектінің аясында жүргізілген саяси әдістердің бірі ретінде қарастыруға болады [2, 486 б.].

Соңғы уақытта Кеңес Одағы кезіндегі тоталитарлық режимнің қалыптасуы мен қызмет етуінің түрлі аспектілері туралы көптеген еңбектер жарық көрді. Әдетте, бұл мәселелерді сипаттап, зерттегенде тікелей саяси қуғын-сүргінге – жер аударуға ұшырағандарға, лагерьлерде абақтыға жабылғандарға, өлім жазасына кесілгендерге назар аударылады. Алайда, олардан басқа, Кеңес үкіметі өзінің өмір сүрген алғашқы жылдарынан бастап әлеуметтік ортаны өзгертудің басқа әдістерін жеткілікті түрде кеңінен және белсенді түрде қолданды.

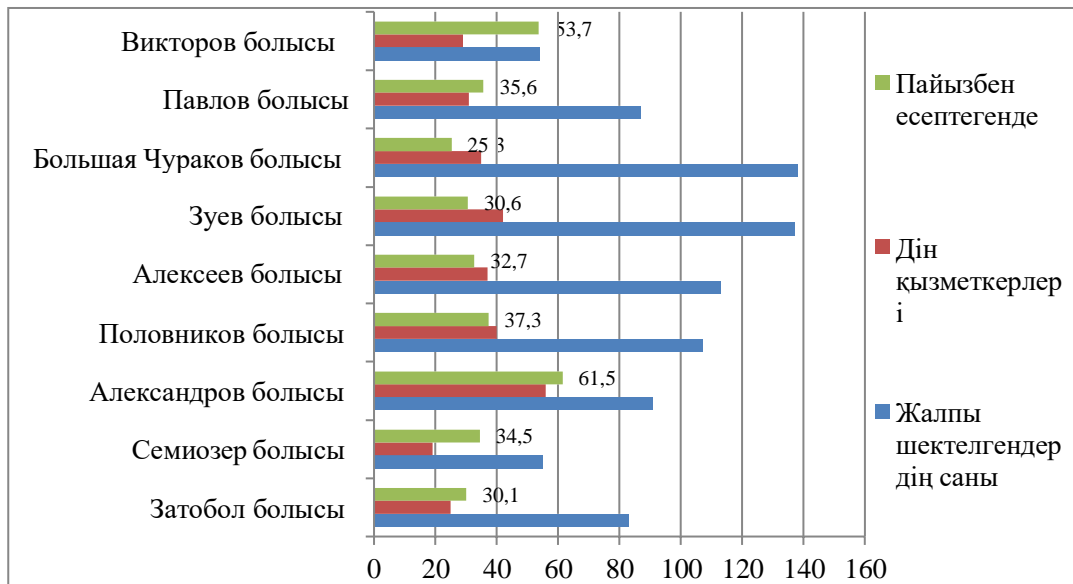
Сондықтан да жалпы Кеңес өкіметінде ХХ ғасырдың 20 жылдарының басынан 30-жылдарының ортасына дейін әлеуметтік ортадан "шектетілгендер" категориясын, яғни сайлау құқығынан айырылған адамдардың тағдырын зерттеу арқылы Кеңес дәуірінде орын алған оқиғаларлардың негізінде тарихи көрінісін жаңа қырынан тануға жол ашады.

Кеңес үкіметі ұйымдастырған «сайлау құқығынан айыру» саяси идеясы Қостанай облысында өте қарқынды түрде жүргізілгендігі туралы төменде келтірілген Қостанай облыстық мұрағат құжаттары негізінде көз жеткізуге болады. Мүмкіндігінше, осы уақытқа дейін 1921-1925 жылдар аралығындағы Қостанай облысының облыстық мұрағатында сақтаулы тұрған сайлау және сайлану құқықтары шектелген дін қызметкерлерінің тізімі нақтыланды.

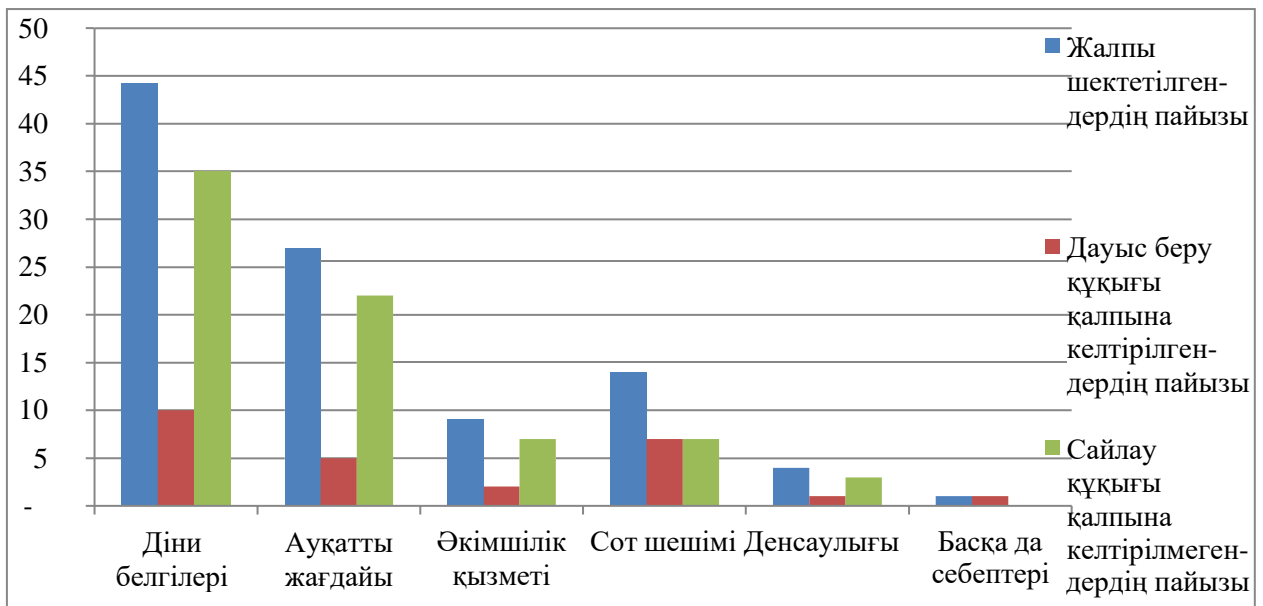
1921 жылдың сәуір айынан бастап Қостанай губерниясы құрылды және оның құрамына Боровской, Қостанай, Денисов, Семиозерный, Федоров, Всесвятск, Адамов аудандары кірді. Оның ішінде Қостанай облыстық мұрағат қорларынан табылған 3 аудан (Қостанай, Боровой, Денисов) бойынша шамамен 1921-1925 жылы дауыс беру құқығынан айырылған діни қызметкерлердің тізімі анықталды.

1923 жылдың қазан мен қараша айларының аралығында Қостанай ауданының (уезд) құрамына енген 9 болыс (округ) бойынша жалпы сайлау құқығынан айырылған 865 жергілікті азаматтардың арасынан дін қызметкерлері, сонымен қатар діни белгілері (отбасы мүшелері және т.б.) бойынша шектелгендерді қоса есептегенде сайлау құқығынан айырылғандардың саны 314 адамды, яғни жалпы шектелгендердің 36,3%-ын құрайды [3-11].

Кесте №1. Қостанай ауданы бойынша «сайлау құқығынан айырылғандардың» пайызбен есептегендегі мөлшері.

Қостанай губерниясына қарасты Қостанай уезінде 1925 жылы сайлау құқығынан шектеу бойынша тізімге алынған әртүрлі тап өкілдерінің жалпы саны - 258 адамды құрайды. Оның ішінде өз алдына әлеуметтік топ ретінде діни белгілеріне байланысты тіркелгендердің жалпы саны – 114, яғни 44,2%- ын құрайды. Оның нәтижесі төмендегі №2 кестеде көрсетілді [21, 18-153 б.]. Кесте №2.

Сонымен бірге бұл кестеден Қостанай уезінде дін өкілдерінен бөлек, пайызбен есептегенде, сайлау құқығынан айырылған қоғамның басқа да әлеуметтік топтары қаншалықты дәрежеде зардап шеккенін көруге болады. Материалдық (ауқатты) жағдайына байланысты дауыс беру құқығынан шектелгендердің санатына саудагерлер, пайдаланушылар (жалданбалы еңбек қолы бар) және кәсіпкерлер енгізілді, олар жалпы шектелгендердің 27%-ын құрайды. Әкімшілік қызметіне сәйкес сайлау құқығынан айрылғандардың қатарына Кеңес үкіметінің билігіне қарсы шыққандар (Желяев жасағына және

т.б.), сонын ішінде Колчак әскерінің құрамында болғандар мен Ақпан төңкерісіне дейін, яғни патша заманында офицерлік қызметті атқарғандар енгізілді, олар жалпы шектетілгендердің 14%-ын құрады. Сондай-ақ сот шешімі (ірі қара малды ұрлау, үкімет қазынасын жымқыру фактілері) бойынша дауыс беру құқығынан айрылғандардың қатары 14%-ды құраса, денсаулығының сырқатына (психикалық ауытқуы және т.б.) байланысты сайлау құқығынан шектетілгендердің қатары 4%-ды құрады.

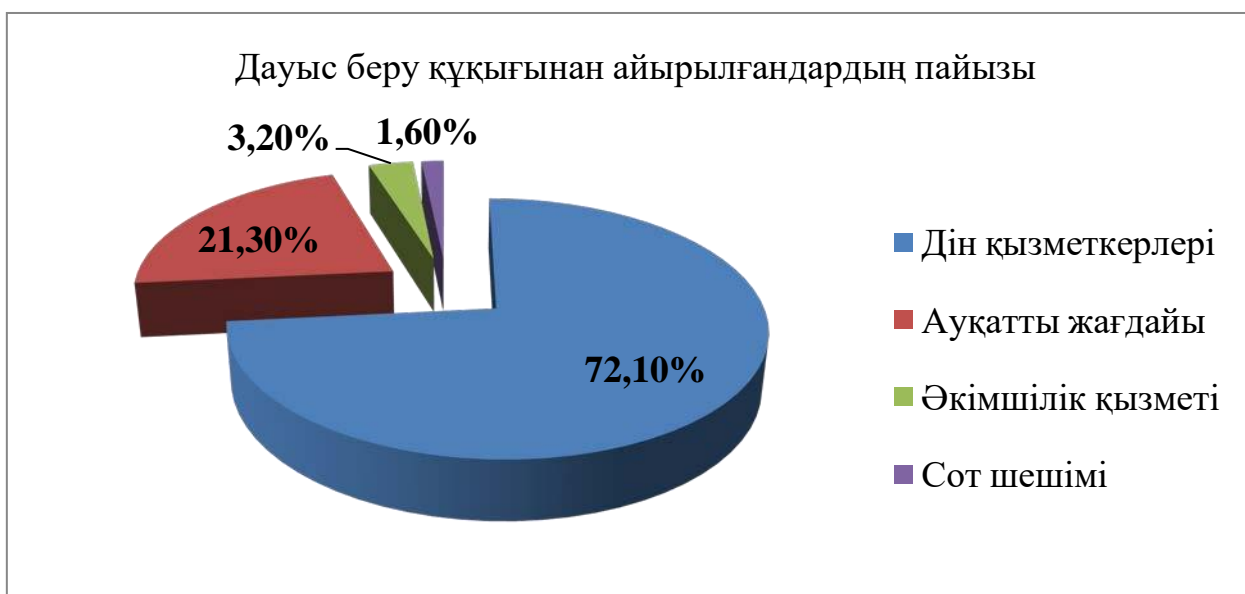
1923 жылы Денисов ауданының құрамына енген 4 болыс (округ) бойынша жалпы сайлау құқығынан айрылған 524 жергілікті азаматтардың арасынан дін қызметкерлері, сонымен қатар діни белгілері (отбасы мүшелері және т.б.) бойынша шектелгендерді қоса есептегенде, сайлау құқығынан айрылғандардың саны 92 адамды, яғни жалпы шектелгендердің 17,5%-ын құрайды [12-17].

1925 жылы Денисов уезі бойынша дауыс беру құқығынан айырылғандардың тізімін қарау кезінде Денисов уезд атқару комитеті келесі ауылдар бойынша дауыс беру құқығынан айырылғандардың тізімін ұсынбағаны белгілі болды:

- 1) Жетікөл болысы бойынша № 1, 3, 4, 5 әкімшілік ауылдары.
- 2) Аят болысы бойынша № 1 әкімшілік ауылы.
- 3) Жітіқара болысы бойынша №4 әкімшілік ауылы.
- 4) Антонов болысы бойынша ауылдық кеңестер: Карпыков, Ливанов, Котебак, Денисов, Таврическ, Яковлев және Окраин.
- 5) Львов болысы толығымен.
- 6) Адам болысы толығымен.

Десекте, 1925 жылдың тамыз айына дейін Денисов уезі бойынша Аққарға (№ 1, 2, 3, 4, 5 ауылдары), Жітіқара (№ 1, 2, 3, 4 ауылдары), Қайынды (№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ауылдары), Жетікөл (№ 2, 6 ауылдары), Бестөбе, Аят (№ 2, 3, 4 ауылдары), Антонов (Архангельск ауылы) және Валерьянов (Ново-Ильин, Увальное ауылдары) болыстарына қарасты ауылдар бойынша жасақталған тізімді ескеретін болсақ, яғни сайлау құқығынан шектеу бойынша тізімге алынған әртүрлі тап өкілдерінің жалпы саны - 61 адамды құрайды. Оның ішінде өз алдына әлеуметтік топ ретінде діни белгілеріне байланысты тіркелгендердің жалпы саны – 44, яғни 72,1%-ын құрайды [22, 1-8 б.]. Оның нәтижесі төмендегі № 2 кестеде көрсетілді.

Кесте № 3.

Сонымен бірге бұл кестеден Денисов уезінде дін өкілдерінен бөлек, пайызбен есептегенде, сайлау құқығынан айырылған қоғамның басқа да әлеуметтік топтары қаншалықты дәрежеде зардап шеккенін көруге болады. Материалдық (ауқатты) жағдайына байланысты дауыс беру құқығынан шектелгендердің санатына саудагерлер, пайдаланушылар (жалданбалы еңбек қолы бар) және кәсіпкерлер енгізілді, олар жалпы шектелгендердің 21,3%-ын құрады. Әкімшілік қызметіне сәйкес сайлау құқығынан айырылғандардың қатарында, яғни Патша үкіметіне қызмет көрсеткені үшін, олар жалпы шектелгендердің 3,2%-ын құрады. Сондай-ақ сот шешімі бойынша дауыс беру құқығынан айырылғандардың қатары 1,6%-ды құрады.

Қорыта келегенде, Қостанай облысы бойынша дауыс беру құқығынан айырылғандардың тізімінде мыңдаған дін қызметкерлердің аты-жөні тіркелген еді. Толық емес мұрағаттық деректерге сәйкес Қостанай губерниясына (облысы) қарасты жоғарыда қарастырылған Қостанай, Денисов, Боровской уездері (аудандары) бойынша 1921-1925 жылдар аралығында діни белгілеріне байланысты дауыс беру құқығынан айырылғандардың саны анықталды. Жалпы сайлау құқығынан айырылған 2 мыңнан астам жергілікті азаматтардың арасынан дін қызметкерлері, сонымен қатар діни белгілері (отбасы мүшелері және т.б.) бойынша шектелгендерді қоса есептегенде 600-ден астам адамды құрады, яғни жалпы шектелгендердің 30,2%-ын құрайды. Сонын ішінде 1923 жылы Қостанай ауданы бойынша 314, Денисов – 92, Боровской – 44 [18-20], 1921 жылы Денисов ауданы

(Валерьянов болысы) – 2, 1924 жылы Қостанай ауданы – 8 [23-28], 1925 жылы Қостанай ауданы – 114, Денисов ауданы – 44 дін өкілдерінің тізімі нақтыланды. Ал, 1926 жылғы Бүкілодақтық халық санағының қорытындысы бойынша КСРО-дағы дауыс беру құқығынан 1040894 адам айырылды (сайлаушылардың жалпы санының 1,63%). Олардың 43,3% - ын саудагерлер мен делдалдар құрады. Содан кейін діни қызметкерлер мен монахтар - 15,2

%; еңбексіз табыстарға өмір сүретіндер - 13,8 %; бұрынғы патша офицерлері және басқа әскери шендегілер - 9 %. Жалпы КСРО бойынша діни белгілері

бойынша сайлау құқығынан айрылғандардың қатары пайызбен есептегенде 15,2%-ды құраса, Қостанай облысы бойынша екі есе жоғары болғандығын аңғару болады. Десек те, толыққанды нақты шешімге келу үшін бұл тақырыптың аясында әлі де болса көп зерттеу жұмыстары атқарылуы тиіс.

Жалпы қоғамнан шектетілген азаматтардың саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайлары Кеңес Одағы кезінде өте күрделі болды. Сонын ішінде сайлау құқығынан айрылған дін қызметкерлерді жұмыстан босату, кәсіподақтар мен кооперативтерден шығару, 1929-1935 жылдары карточкалық жүйеде тауарлар мен өнімдерді алуға, қалалардағы муниципалды үйлердегі пәтерлерінен айыру, 1920-1930 жылдардағы

«тазарту» кезінде ірі қалалардан шығару, салық ауыртпалығының едәуір артуы және арнайы салықтарды (мысалы, әскери) енгізу, тіпті олардың балалары орта мектептердің, техникалық мектептер мен университеттердің жоғары сыныптарынан алып тастау сияқты әлеуметтік-экономикалық салдарының құрбаны болды. Мәселен, 1930 жылы тамызда үкіметтің құпия қаулысында соңғы «тазарту» нәтижесінде сайлау құқығынан айырылған қызметкерлерге жұмыс беруге тыйым салынды. Мысалы, 1921 жылы дін қызметкері болғаны үшін Пірімбаев мектебінің мұғалімі Абдрахман Аримбаев пен Ф.В. Соколов (Резанцев мектебі) оқытушылық қызметінен босатылған еді [24, 31 б.]. Сондай-ақ дін қызметкерлері кеңес үкіметі кезінде патша үкіметі кезінде берілген әлеуметтік-экономикалық артықшылықтардан арылған болатын. Мәселен, 1920 жылы 1 шілдеде шыққан Қостанай уездік бөлімшесінің азаматтық тіркеу бөлімі жөніндегі басқармасының міндетті қаулысына сәйкес «Қостанай қаласы мен уездің барлық діни ғибадат етушілеріне оларға келіп түскен өтініштер мен арыздардан, сондай-ақ қандай да бір қажеттілік бойынша олар беретін анықтамалардан әр түрлі алымдар алуға үзілді-кесілді тыйым салынады. Бұл ереже шіркеу қызметкерлеріне де, барлық шіркеу ұйымдарына да қатысты. Осы қаулыны бұзғаны үшін оған кінәлі шіркеу министрлері мен шіркеу ұйымдарының өкілдері сот жауапкершілігіне тартылады» - деп жарияланған еді [25, 13 б.].

1936 жылы қаңтарда Кеңес Одағының жаңа Конституциясы қабылданды, онда жалпыға бірдей сайлау құқығы орнатылды. Десекте, дін қызметкерлерді кеңес қоғамынан шектеу жұмыстары тоқтатылмады. Мәселен, жұмысқа қабылдау жөніндегі сауалнамаларда «адам бұрын сайлау құқығынан айырылды ма?» деген сұрақпен тармақ сақталды. Сайлау құқығынан айырылғандар ретінде БМСБ (Біріккен мемлекеттік саяси басқару) және ІХК (Ішкі істер халық комиссариаты) органдарының иелігінде дін қызметкерлер туралы мәліметтер базасы болды. Сондықтан 20-30 жылдары, кейіннен 1937-38 жылдары сайлау құқығынан айырылғандардың көпшілігі, сонын ішінде дін өкілдері РСФКР Қылмыстық кодексінің 58-бабы бойынша ІХК органдарымен қуғын-сүргінге ұшырап, не өлім жазасына кесілді, не концлагерьлерде ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылды.

Сайлау және сайлану құқығынан айрылған азаматтар ХХ ғасырдың 20- 30-шы жылдары, яғни Кеңес билігі тұсында саяси және әлеуметтік-

экономикалық мүмкіндіктерден шектелген еді. Олар өмір мен өлім арпалысқан сол бір сұрапыл жылдары шеккен азаптарын ескере отырып, осы санаттағы азаматтар толықтай ақталуы қажет.

Қолданылған дереккөздері

1. Декреты Советской власти. М.: Политиздат, 1959. Т. 2.
2. Н.А. Фёдорова «Лишенцы 1920-х годов: советское сословие отверженных» // Журнал исследований социальной политики, том 5, №4.
3. Қостанай облыстық мемлекеттік мұрағаты. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 163.
4. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 167.
5. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 156.
6. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 166.
7. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 157.
8. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 164.
9. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 161.
10. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 165.
11. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 162.
12. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 153.
13. ҚОММ. Қор Р-278-Ж. Тізім 1. Іс 154.
14. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 144.
15. ҚОММ. Қор Р-278-Ж. Тізім 1. Іс 66.
16. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 141.
17. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 139.
18. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 133.
19. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 134.
20. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 137.
21. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 248.
22. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 360.
23. ҚОММ. Қор Р-72. Тізім 1. Іс 272.
24. ҚОММ. Қор 237. Тізім 1. Іс 66.
25. ҚОММ. Қор Р-237. Тізім 1. Іс 41.
26. ҚОММ. Қор Р-237. Тізім 1. Іс 188.
27. ҚОММ. Қор Р-237. Тізім 1. Іс 192.
28. ҚОММ. Қор Р-237. Тізім 1. Іс 193.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ИССЛЕДОВАНИЮ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА БАЕВ И КУЛАКОВ (НА ПРИМЕРЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ)

Исмаилов С.С.

*к. и. н., ассоциированный профессор
КРУ им. А. Байтурсынова,
руководитель Центра
изучения и реабилитации
жертв политических репрессий*

В настоящее время одной из актуальных проблем современного изучения истории Казахстана является вопрос о репрессиях, которые проводились в Советском Союзе на протяжении нескольких десятилетий. Наиболее массовым явлением репрессии стали в 1930-е годы. Но начало первым силовым акциям против своих граждан советская власть стала проводить еще в 1920-е годы, после того как большевики укрепили свою власть на местах и создали собственную систему управления.

В ходе проведения исследовательской работы наша группа ориентировалась в первую очередь на поиск и сбор материалов, которые находятся в районных и региональных архивах Костанайской области. В результате поисковой работы в течении 2021-2022 годов посетили Алтынсаринский, Карабалыкский, Федоровский, Мендыкаринский, Житикаринский, Карасуский, район имени Б.Майлина, Денисовский и другие (около 14 регионов области). В ходе просмотра архивные материалы мы старались охватить поиском почти все документы, которые имелись в фондах с 1917 года до 1940-х годов.

Такой хронологический охват связан с тем, что после революций 1917 года и гражданской войны (1918-1922 годы) советская власть стала использовать многочисленные причины для давления на различные социальные слои общества с целью выявления неблагонадежных граждан, чтобы в дальнейшем оказывать на них воздействие. Первыми видами наказания были лишение избирательных прав, в соответствии с которым человек не мог избираться и избирать. Таким мерам воздействия стали подвергать наиболее крупных собственников, представителей религиозных культов, бывших царских чиновников и других.

В ходе исследовательской работы нами были обнаружены различные списки баев, кулаков, аткаминеров, бывших волостных управителей, люди получившие награды от царского правительства, белые офицеры, против которых советская власть стала проводить репрессивную политику.

Например, в Мендыкаринском районном архиве были обнаружен отчет одного из лесных предприятий, в котором приводится причина увольнения одного из работников: «сын кулака, который был подвергнут конфискации». Данный документ датируется 1935 годом. Исходя из данного

документа, даже подвергнутый конфискации и выселению человек, не мог защитить свою семью. Его семья автоматически попадала под различные запреты, не имела права работать в государственных учреждениях и организациях, не могли продолжить образование в средних и высших учебных заведениях и т.д.

Большой массив документов находится в специальном государственном архиве Департамента полиции Костанайской области.

В Государственном архиве Костанайской области выявлены дела, в которых имеется информация по конфискованным баям и раскулаченным кулакам, подвергнутые также высылке из пределов Костанайского округа (в 1929-1930 гг. так именовалась Костанайская область).

1. В их число вошли различные категории: баи, кулаки, служащие бывших царских учреждений, люди, имевшие какое-либо отношение к движению Алаш, бывшие волостные, аткаминеры и другие.

2. Были обнаружены пофамильные списки высланных в Костанайский округ баи из Каркаралинского округа вместе. Это 56 баев с членами семей, которые были направлены в Кустанайский округ как место ссылки. Общая численность вместе с семьями составила по нашим подсчетам примерно 353 человека.

3. В региональных и районных архивах имеется информация по данным категориям граждан, однако она имеет фрагментарный характер.

4. Встречается информация об откочевщиках из Кустанайского округа в соседние области Казахстана и России в 1929-1930-е годы. Она пока недостаточна обширна и фиксировалась в исследуемые годы.

5. СГА Департамента полиции по Костанайской области имеются архивные дела, в которых отмечены различные списки граждан, подвергнутые конфискации и высылки из пределов области.

6. Баи, подвергнутые конфискации и выселению из Кустанайского округа

– 118 человек. Бывшие волостные управители – 11 человек. Подвергнутые штрафам и сборам – 10 человек. Лишенные избирательных прав – 14 человек. Кулаки, подвергнутые конфискации – 10 человек.

В этом году сформирован список из более 20 фамилий людей, подвергнутых конфискации, высылке и другим репрессивным мерам в рамках 1928-1929 годов.

При составлении списков баев и кулаков от местных властей требовалась характеристика на каждого конфискуемого и его хозяйство. Архивные фонды сохранили подобные документы, где имеются подобного рода справки. По Кустанайскому округу рассматривались различные аналитические документы, которые характеризуют с одной стороны крупных хозяйственников, с другой стороны отношение руководителей различного уровня к данным персоналиям.

Всего в данном документе рассмотрены заявления 41 персоналий, которые совместно с родными или иными людьми попытались опротестовать

решение окружной комиссии по конфискации их имущества и скота. В соответствии с имеющимся вышеуказанными данными, необходимо отметить, что согласно им в аналитическом документе упоминается люди достаточно богатые, имеющие в прошлом опыт руководства крупными административно-территориальными единицами, обладавшими религиозным саном, являвшимися сторонниками партии Алаш. Исходя из указанной информации мы выявили: волостных управителей – 11 человек, хаджа – кожа

– 3 чел., члены или помощники Алаш-Орды – 4 чел., судей – 2 чел., аульный старшина – 1 чел., меценат – 1 чел., сын волостного – 1 чел., сын миллионера

– 1 человек. Исходя из данного перечня, мы видим, что любое сотрудничество в прошлом с царским правительством в советское время становилось основанием для репрессий. Высокий имущественный статус также был серьезным аргументом для проведения процедуры конфискации и выселению из мест постоянного проживания. При этом советская власть использовала различные методы для пополнения казны и наказания собственных граждан. Но главное, что достаточно ярко и четко отражено в этой аналитическом обзоре и почти у каждого это отражено: «пользуется большим авторитетом, влиянием среди населения ... противодействовал советизации аула ... родоначальник, участник родовых группировок» и т.д. В данных характеристиках сама советская власть признавала, что эти люди обладают большой степенью влияния на казахское население. Для «новых начальников» – это было опасно – их высокий социальный статус и способность повести за собой людей, которые в большинстве своем являлись их родственниками, так как в казахском ауле в основном проживали представители одного рода, что сказывалось на их тесной взаимосвязи между собой. Всего из Кустанайского округа подлежало высылки 66 семей крупных баев с семьями в Семипалатинский округ в тот период времени. Известного в Кустанайском округе и за его пределами врача А. Алдиярова, который проживал в г. Троицк считали опасным для населения Карабалыкского района и предлагали выселить его из г. Троицка. Территориальная близость Карабалыкского района и г. Троицка известна и опасаясь влияния, данного персонала на казахов, власти предлагали его выселить еще дальше, чтобы он не мешал им проводить репрессивную политику в отношении простого народа.

Органы ОГПУ Кустанайского округа строго отслеживали высылаемых баев и требовали подтверждения от других окружных ОГПУ прибытия казахских баев. В архивной документации зафиксированы случаи, когда некоторые казахские хозяйственники откочевывали в другие округа, чтобы не подвергаться конфискации и высылке. Имеются сведения об откочевке семей баев из Мендыгаринского района в Ломатинский район – Макишев (Мякишев) Ишмагамбет, Звериноголовский и Куртамышский районы Курганского округа: Куртамыш – Дарменов Токуш (Токаш), Исабаев Кубек, Уразалин Умар, Ментаев Нурпеис. По решению окружных комиссий данные

граждане вместе с семьями должны были быть высланы в Семипалатинский округ [1, Л.36].

Необходимо отметить, что большинство граждан, подвергавшихся конфискации и выселению пытались различными способами отстаивать свои права и имущество, направляя собственные заявления в различные вышестоящие органы, такие ВЦИК, КЦИК, СНК, прокуратура. Они всеми силами сопротивлялись проведению незаконному наказанию, используя мирные методы отстаивания своего права на жизнь и частную собственность. Из рассмотренных обращений конфискуемых граждан ни одного заявления окружная или краевая комиссии не удовлетворили положительно, постоянно отказывая людям. Комиссии не интересовало мнение людей, справки местных органов власти, преклонный возраст подвергавшихся наказанию персоналий и т.д. Во всем этом видится простое желание новой власти наказать тех, кто отличался, думал, работал, жил не так как указывала партия и правительство. Некоторые «баи» даже не сопротивлялись конфискации, принимая ее как неизбежность, они в своих обращениях просили правительственные органы не выселять их с постоянного места жительства. Однако, их все равно подвергали административной высылке, так как их считали «социально-опасными элементами» из-за их влиятельности на местное общество. Заявления конфискуемых граждан говорят о таком моменте, что данная категория граждан была достаточно образованными людьми, так как писать заявления такого рода и обращаться к нужным правительственным учреждениям мог не каждый грамотный человек. Поэтому образованные и думающие люди, обладающие «авторитетом среди населения» в их лице были вдвойне опасны для советского государства.

Таким образом, мы можем говорить о целенаправленной политике советской власти по уничтожению подобной категории людей, которые могли бы повести за собой население в деле оказания сопротивления незаконным действиям со стороны государства. Позже такие непомерные действия правительственных органов по отношению к жизни, религиозным чувствам, собственности граждан и иные приведут к открытому противостоянию населения с правительством.

В истории конфискаций были случаи, когда представители местных органов управления отказывались проводить в жизнь преступные распоряжения власти. Таких людей автоматически отстраняли от должности, а их самих отдавали под суд: «Предложить Каинды-Кумакскому РИКу... предать суду».

Существовали определенные нормы распределения конфискованного скота и имущества между мелкими хозяйствами и колхозами. Распределялся

конфискованный скот следующим образом: 70% между беднотой, 20 процентов колхозам, 10 % на организацию животноводческого советского хозяйства (совхоз). Такое распределение было связано с тем, что в большинстве районов уровень коллективизации был низким и количество колхозов был очень малым. Также это позволяло советской власти перетянуть на свою сторону часть населения, которое они относили к числу маломощных хозяйств или бедняцких. Однако, позже все собственники скота были записаны как члены колхозов, при этом никакой добровольности в данном процессе абсолютно не было [2, Л.17].

Существовала такая организация как Государственный сельский склад (далее – Госсельсклад). Данное учреждение занималось, скорее всего, сбором и хранением сельскохозяйственной продукции и все, что с этим было связано. Окружной статистический отдел, который вел учет всего и вся направил Госсельскладу пояснительную записку 29 декабря 1928 года, где указывались нормы, в соответствии с которыми определялся имущественный ценз сельских жителей. Например, крестьяне с 4 и более единиц рабочего скота считались зажиточными, с 3 един. рабочего скота крепкими середняками, с 2 един. рабочего скота середнячками, с 1 един. рабочего скота – беднячками. Судя по количеству рабочего скота, данная шкала должна была применяться среди жителей переселенческих деревень, где проживало европейское население. Относительно распределительной шкалы в отношении казахских хозяйств статистический отдел сведений пока не давал. Очевидно, что такие показатели по количеству скота для казахских хозяйств были нереальными, так как многие казахские общины имели большое количество скота, что было обычным явлением, особенно для полукочевых и кочевых районов [3, Л. 9].

На постоянной основе окружные и республиканские комиссии по конфискации и выселению требовали отчетности от районных властей в деле продвижения политики конфискации в отношении успешных хозяйственников в аграрной сфере. Предоставляемые сводки подтверждают наш тезис о том, что данные вопросы обсуждались на закрытых заседаниях и имели гриф секретности. В архивных фондах областного архива сохранились подобные документы.

Имеется сводка рассмотрения дел закрытым заседанием Президиума Кустокрисполкома по конфискации кулаков и баев по Федоровскому и Карабалыкскому районам на 25 марта 1930 год

Таблица 1. Сводка рассмотрения дел по Федоровскому и Карабалыкскому районам по конфискации баев и кулаков (составлена нами –С.С.).

Категория рассматриваемых дел	Федоровский район	Карабалыкский район	По двум районам
	Количество	Количество	Количество
Всего рассмотрено дел	392	110	502
Утверждено по II категории	306	100	406
Утверждено по III категории	36	3	39
Освобождено от высылки и конфискации	40	3	43
Оставлено до оформления материалов	5	3	8
Оставлено до отзыва члена семьи из РККА	1	–	1
Отменено решение РИКа по II категории	4	1	5
Итого	392	110	502

[4, Л.26].

Данные сводки говорят о том, что в 1929-1930 годах репрессивная машина в отношении категории баев и кулаков работала без остановки и в больших масштабах.

Во избежание конфискации, многие крупные владельцы скота стали в большом количестве продавать скот в приграничные округа. Например, в августе-сентябре 1928 года Исмаилов Мухамеджан из Батпакаринского района пригнал для продажи 10 лошадей, 70 голов к.р.с., до 100 баранов. Мукашев Баймурсин из Наурузумского района пригнал 200 голов к.р.с., баранов, Темиров 30 голов к.р.с., 80 баранов. Неизвестный бай пригнал около 500 баранов, потом еще 1500 баранов в Костанай. С начала эпидемии, они стали перегонять в Троицк на мясохладобойню, которая также закупила до 10 000 баранов. Необходимо отметить, что подобные сведения поступали из различных регионов Казахстана: Меркенский район, Кзыл-Ординский округ, Чимкентский район, Туркестанский район, Актюбинский округ, Челкарский район, Караспанский район, Сыр-Дарьинский округ и др. исходя из данной информации, мы можем утверждать, что казахское население пыталось мирными способами противодействовать конфискации, а также понимая всю пагубность такой репрессивной политики делало попытки сохранить скот от насильственного изъятия. Синхронность подобных действий казахских аграриев показывает их информированность о действиях властей и попытки сохранения своей собственности.

Районные исполнительные комитеты (РИК) ходатайствовали перед окружными властями о включении «байских хозяйств» в число конфискуемых, при этом просили объединить несколько родственных хозяйств в одно, чем достигалось наличие в одном хозяйстве большого количества скота [5, Л.5].

Согласно телеграмме Кустанайского окружного административного отдела, некий Акишев Ишмагасибет был выслан из Кустанайского округа в Петропавловский округ. Подобный вид наказания обычно применялся в баям. Но видимо, данный гражданин, стараясь избежать незаконного наказания переселился в соседний в Курганский округ Ламатинский (так указано в документе – С.С.) район и поддерживал постоянную связь с баями аула № 8 Тонкерейского района. При этом, как отмечают информаторы: «тормозит работе, срывает мероприятия по хлебозаготовкам. Меры – выселить из места проживания за черту, сказанной местности». Данный документ был направлен ГПУ Кустанайского и Курганского округов. Очевидно, что власти старались четко отследить граждан, которых подвергали конфискации и выселению, чтобы проконтролировать весь процесс от начала до конца, а также продемонстрировать населению, что наказание в советском государстве неизбежно.

Имеется телеграмма Крайкома ВКП (б) окружным ВКП (б) по исправлению перегибов в ходе ликвидации кулачества из Алма-Аты от 25 марта 1930 года. Телеграмма содержит информацию о «подрывной деятельности кулаков и баев». При этом краевые власти предлагали принять меры в отношении как зажиточных сельчан, так и неимущественных категорий: «разоблачить такие элементы и осудить главарей. Провести добровольность вхождения в колхозы бедноты и середняков» [6, Л.71 копия].

Очевидно, что проводимая политика коллективизации в этот период испытывала большие проблемы вследствие отказа большинства сельских жителей входить в организуемые коллективные хозяйства советского типа. Чтобы ускорить данный процесс правительство стало усиливать давление на аграриев, тем самым вновь пополняя государственный производственный фонд новыми средствами, имуществом и скотом и немаловажный фактор – людские ресурсы, так необходимый для социалистического строительства.

Часть сельского населения, не видя собственных перспектив работы в сельском хозяйстве, стало уходить в города, пополняя ряды простых рабочих на предприятиях. Такая ситуация была на руку государству, так как развернувшаяся индустриализационная политика в СССР требовала больших вливаний: финансовых, продовольственного обеспечения, технического и технологического обновления, а главное людские ресурсы, которые в

рассматриваемый период могла дать только сельское хозяйство. Очевидно, что проведение экономических реформ в стране – индустриализации и коллективизации это были хорошо спланированные изменения, при этом ставка на их реализацию осуществлялась через насильственные методы. При таких методах реформирования экономики большое количество граждан не имели особого выбора в реализации собственных идей и инициатив в экономической деятельности. Такая политика по уничтожению гражданской и экономической инициативы, отстранение населения от средств производства, тотальная государственная собственность, полный контроль государства над жизнедеятельностью человека и другие факторы привела позже к апатии со стороны граждан к происходящим процессам в стране и к развалу государства.

Таким образом, проводимая советской властью политика конфискации и выселения по отношению к баям и кулакам привела к лишению большей части населения собственного имущества, скота, производственных орудий и перевод всего этого в колхозную собственность, т.е. государственную. Бедняки и середняки, входившие в создаваемые коллективные хозяйства, становились государственными наемными работниками, при этом они получали за свой тяжелый труд трудодни, в соответствии с которыми они получали продовольствие. Подобная политика властей к своим гражданам показало истинное отношение государства к населению, которое оно рассматривала как бесплатную рабочую силу, обязанная только выполнять распоряжения и указы начальства, без права на собственное мнение и иные свободы, закрепленные в Конституции.

Решение местных собраний, заседаний, приговоров в отношении отдельных граждан или определенных социальных категорий по конфискации, выселению, лишению избирательных прав и иных видов наказания не имела юридическо-правовой основы и являлись незаконными. Высшее советское руководство намеренно предоставляло данное «право» местным властям и коллективным собраниям, чтобы показать, что народ имеют право наказывать и карать тех, кто отличается от них, преследуя собственные цели по разделению населения на различные классы, в дальнейшем используя принцип «разделяй и властвуй» для усиления «классовой борьбы» и демонстрации ее неизбежности. Большинство указов, постановлений и иных правительственных распоряжений полностью расходились или противоречили советскому Основному Закону, но подобная правовое несоответствие абсолютно не смущало руководство СССР.

Список использованных источников и литературы.

1. Государственный архив Костанайской области (далее ГАКО). Р.73 Оп.2 Д.74.
2. ГАКО. Р.73 Оп.2 Д.2 Л.41-43.
3. ГАКО. Ф.143 Оп.1 Д.12 Л.1.
4. ГАКО. Р.73 Оп.2, Д.4а. Л.36.
5. ГАКО. Ф.1010 Оп.1 Д.30. Л.6.
6. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК). Ф.30. Оп.7. Д.43. Л.71 копия.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ О ДЕПОРТАЦИИ И РАЗМЕЩЕНИИ НЕМЦЕВ НА ТЕРРИТОРИИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Айтмухамбетов А.А.

*доктор исторических наук, профессор
кафедры социально-гуманитарных дисциплин
КРУ им. А.Байтурсынова*

В августе 1941 года издается Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья». Согласно содержанию Указа немецкое население подверглось чудовищному нелепому обвинению в антисоветской деятельности. Началась депортация немецкого населения в Казахстан. Большое количество немцев из разных регионов оказалось депортированным в область. В военный период резко ухудшилась эпидемиологическая ситуация в области. Фиксировались эпизоды заболевания населения корью, тифом и др. инфекционными заболеваниями. В 1941 году регистрировались случаи цинги, кори, скарлатины. С целью преодоления роста инфекционных заболеваний в области создается чрезвычайная комиссия областного здравоохранения, которая координировала работу медицинских структур. Сформированные медицинские бригады проводили усиленную противоэпидемиологическую деятельность в городе и районах. Согласно официальным данным зимой 1942 года вспыхнуло несколько очагов сыпного тифа. По статистике в феврале 1942 года регистрировалось 47 случаев сыпного тифа. В медицинских отчетах представлена динамика распространения болезней в Семиозерном районе: «Эпидбригадой на месте по данным эпидемиологической обследования было установлено, что в районе имеется 4 очага сыпного тифа (в районе Семиозерке, колхозе «Степь», на ст. Казан-Басы, колхозе Жаксылык и Кен-Шалгин и отдельные случаи заболевания на ст. Аман- Карагай, Ногай-Куль, Валентиновка, совхоз Москалевка и Карталы- новостройка). Всего было выявлено 53 случая сыпного тифа только в феврале месяце. Из них - 33 случая выявлено было в колхозе Жаксылык, из них 6 за счет местных жителей и 27 немцев переселенцев. На ст. Казан-Басы зарегистрировано 9 случаев. В райцентре зарегистрировано 6, выявлено 7, в колхозе Кен-Шалгин 3 случая (немцы-переселенцы) и в остальных вышеуказанных населённых пунктах по одному случаю заболевания. Из 53 случаев заболевания сыпным тифом за счет привозных было 32 случая, не считая 9 случаев железнодорожных. Источником заболевания сыпным тифом в районе были в целом случае немцы-переселенцы. Приехали они с Северного Кавказа третьим эшелонам» [1. Л.2]. В процессе перемещения эшелонов фиксировались эпизоды отставания ряда переселенцев. Отставшие от поездов переселенцы обязывались прибыть в расположение конкретного населенного пункта. В частности, одна группа отстала от поезда. В отчетных сведениях представлены графики и сроки перемещений этой группы до

указанного населенного пункта: «Путь следования отставших: 7/1-42 г. приехали на ст. Кустанай и до 10/1-42 г. были в г. Кустанае. 10/1-42 г. выехали из г. Кустанай на ст. Аман-Карагай (утром) 1-42 г. были на ст. Карталы и 12/1-42 г. находились целые сутки на ст. Аман-Карагай. 13/1-42 г. приехали на ст. Казан-Басы и сидели там целую неделю, пока были присланы подводы из колхоза Жаксылык. Отставшие приехали в 1-ю бригаду колхоза, где и были установлены заболевания сыпным тифом. По приезде в г. Кустанай и за время дальнейшего указанного пути следования немцев-переселенцев в область, санобработка переселенцев, прибывших с эшелонам и отставших не производились. По прибытии на место назначения в 1-ю бригаду колхоза Жаксылык с 26/1-42 г. заболели все приехавшие переселенцы, один за другим, часть из заболевших переболела на дому, а по приезде эпид. бригады в район с 16/2-42 г., был организован изолятор в трех хатах на территории 1-й бригады и все больные были госпитализированы. На колхоз Жаксылык и на ст. Казан-Басы наложен карантин». Таким образом, по причине концентрации пребывающего в стрессовой ситуации депортированного населения при некачественном медицинском обслуживании возникали очаги инфекционных заболеваний.

Очередной проблемный сектор медики определили в населенном пункте Каракалпак: «Четвертый очаг - в Каракалпаке. Случаи заболевания 3-х чел. немцев-переселенцев. В эшелоне немцев-переселенцев, прибывших 5/1-на ст. Аман-Карагай медработниками от Семиозерного райздравицы была проведена неполная влажная дезинфекция вещей в вагоне, где ехали коревые дети и врач Пересеченский. В остальных вагонах сан. службой (станция Аман-Карагай, Кушмурун, Казан-Басы) органов здравоохранения. Спец. переселенцы с эшелона при наличии массовой завшивленности были расквартированы по различным колхозам района. Бригадой при обследовании населенных пунктов района в колхозах аулсовета «Миалы» было выявлено заболевание бруцеллезом» (Там же). Медики и административные сотрудники работали в сложных обстоятельствах. Зимой 1942 года в Карабалыкский район прибыли 2 эшелона немцев-спецпереселенцев из Крыма, в составе которых были выявлены больные сыпным тифом. [2. Л.8]. Зимой 1942 года фиксировались эпизоды распространения других инфекций. В частности, медики Семиозерного района охарактеризовали ситуацию по заболеваемости населения корью и скарлатиной: «В январе-феврале месяцах 1942 года в районе зарегистрировано 46 случаев кори. Прививка сыворотки проведена 6-ти детям по 60 см³. Учета и сведений о дне заболевания, когда сделаны прививки не имеется. В Черниговке было зарегистрировано 3 случая скарлатины, больные госпитализированы. В очаге проведена влажная дезинфекция. Наложено карантин на контактировавших с больными. Источник скарлатины - прибывшие немцы-переселенцы. На станции Аман-Карагай снят с поезда врач Пересеченский, сопровождавший эшелон

переселенцев, госпитализирован был в районную больницу. Умер, диагноз был поставлен на карточке экстренного извещения» [3. Л.8].

Эшелоны переселенцев сопровождали лечащие врачи, возможности которых в условиях экстренного перемещения больших групп населения, вероятно оказывались ограниченными. Характерно отметить, что в одном из детских домов в качестве фельдшера с 12.01.1942 г. работала немка-спецпереселенка Неивирт И.Я. Рецидивы возникновения и распространения инфекций сохранялись. В 1943 году в области специалисты зарегистрировали более 900 случаев заболеваний населения сыпным тифом. Руководители Облздрав отдела описали эпидситуацию в ряде районов области: «В Карабалыкском районе очаги были зарегистрированы в поселках: Комсомолец, Бурли, Михайловка, Карабалыкском совхозе и др. Первые случаи завозные, а последующие контактные. Бани и вошебойки не функционировали, транспорт медработникам не предоставлялся, в результате чего было допущено большое количество контактных случаев, профилактика была крайне затруднена. В этом районе большинство больных составляют немцы. В Семиозерном районе все случаи сыпного тифа в основном были завезены трудармейцами-немцами» [4. Л.22]. Депортированные немцы пережили все трудности военного времени. Республиканским и областным органам управления в ограниченные сроки предстояло обустроить быт и социальные условия проживания для многих тысяч эвакуированного и депортированного населения.

Представители немецкого населения точно распределялись по районам и населенным пунктам области. В частности, в населенном пункте Пресногорьковка в 1944 году проживало 42 семьи немцев, которые прибыли из Тбилиси.

ФИО	Год рож.	Род. отн.	Место работы	Обр.	Соц. происх.
Шаль Альберт Ф.	1903	Глав.	промкомбинат	7	Крест.
Шаль Матильда	1901	жена	д\х, домохозяйка	7	Крест.
Шаль Лидия А.	1932	дочь	–	–	Крест.
Кромер Берта	1914	дочь	промартель	6	Раб.
Кромер Вильгельмина	1888	мать	д\х	6	Раб.
Кромер Генрих Х.	1883	Глав.	промартель	6	Раб.

Кромер Ирина	1939	дочь	–	–	–
Кромер Готлиб					
Цоллер Яковь Ф.	1911	Глав.	колхоз	6	-
Цоллер Павлина	1884	мать	д/х	7	-
Шмидт Фрида	1938	Родная сестра	–	-	-
Шмидт Софья	1931	Глав.	–	2	-
Шмидт Мария	1934	сестра	–	1	-
Порау Матильда	1893	Глав.	д/х	6	-
Вера В.	1923	дочь	промартель	10	
Порау Анна	1928	дочь	колхоз	7	Раб.
Порау Эльза	1929	дочь	колхоз	6	Раб.
Гильс София	1915	Глав.	промартель	7	Раб.
Гильс Аили	1928	Дочь	-	-	-
Гильс Вили	1938	сын	-	-	-
Гильс С					
Кугель Эдуард	1892	Глав.		6	Раб.
Кугель Павлина	1897	жена	д\х	6	-
Коф Эльфа	1922	дочь		7	Раб.
Коф Эльвира	1940	дочь	–	-	-
Лерхтольд Э.	1917	Глав.	промартель	7	Раб.
Лерхтольд Вильгельм	1938		-	-	-
Гесуер Вили	1884	Свекр.	-	6	-
Гефельдер И.	1904	Глав.	колхоз	6	Раб.

Гефельдер Юстина	1883	Свекр.	колхоз	7	Раб.
Гефельдер Зигфрид	1936	сын	-	-	-
Бауэр Каролина	1889	мать	д\х	6	Раб.
Бауэр Берта	1920	Глав.	промартель	10	Служ.
Бауэр Анна	1915	Глав.	госбанк	7	Раб.
Бауэр Эрна Ф.	1937	дочь	-	-	-
Бауэр Лидия	1942	дочь	-	-	-
Шаль Альберт Ф.					
Шаль Матильда					
Шаль Лидия А.					
Брим Фриц	1877				
Аберле Марта	1916				
Кромер Фрида	1910	Глав.	колхоз	7	Раб.
Кромер Ильза	1937	дочь	-	-	-
Кромер Герий	1938	сын	-	-	-
Неразборчиво Лид.	1891	мать	колхоз	6	Раб.
Аберле Лариса	1905	Глав.	-	4	Раб.
Аберле Ильза	1937	сестра	-	-	-
Шат София	1895	Глав.	д\х	6	Крест.
Отто Я.	1931	Сын	промкомбинат	-	-
Аберле Ида Г.	1898	Глав.	колхоз	6	Раб.
Аберле	1926		промартель	-	-

Аберле	1929	Дочь	-	7	-
Шаль Готлиб	1870		-	7	Раб.
Шаль Павлина	1876		-	5	Раб.
Шаль Пиада	1916	Глав.	-	7	Раб
Шаль Ирина	1940	дочь	колхоз	-	-
Аберле Пиада	1900	умерла	-	-	-
Аберле Юлия К.	1908		-	-	-
Шлехт Эрнст	1911	Глав.	Промартель	7	Раб.
Шлехт Лилия	1914		-	-	-
Шлехт Вилий	1936	сын	-	-	-
Фрик Эльза	1928	Дочь	промкомбинат	6	Раб.
Шаль Мильгельлина	1875	Мать	-	6	-
Шлехт	1881	Отец	промартель	5	Раб.
Шлехт Лидия	1886	Мать	д\х	6	-
Бауэр Эдуард	1889	Глав.	промартель	6	Раб.
Бауэр Берта	1893	Жена	д\х	6	Раб.
Бауэр Фрида	1910	Дочь	Промартель	7	Раб.
Бауэр Юлия	1939	Дочь	-	-	-
Курц София	1889	Глав.	д\х	6	Раб.
Курц Эльза	1927	Дочь	-	6	-
Фрик Эрна	1910	Глав.	колхоз	6	Раб.
Фрик Иля	1931	дочь	-	2	-
Фрик Фрида	1914	Глав.	д\х	6	-
Фрик Ильза	1935	Дочь	-	-	-

Фрик Вилий	1937	сын	-	-	-
(Нераборчиво) Э.	1895	Глав.	колхоз	6	Раб.
Пиада Ф.	1897	Жена	д\х	6	Раб.
(Нераборчиво) Эдуард	1921	Сын	МТС	4	Раб.
(Нераборчиво) Лидия	1937	Дочь	-	-	-
Фриц Элла Ф.	1928	Глав.	д\х	3	-
Фриц Берта Ф.	1931	Сестра	-	-	-
Фриц Отто Ф.	1936	Брат	-	-	-
Фриц Эльза	1938	Сестра	-	-	-
Герман София	1896	Глав.	д\х	6	-
Герман Роберт	1922	Сын	МТС	4	-
Мюллер	1904	Глав.	Промкомбина т	6	Раб.
Шмидт	1897	Глав.	-	5	Раб.
Шмидт Роберт	1927	сын	промартель	4	-
Шмидт Алина	1938	Дочь	-	2	Раб.
Кимц Пиада	1907	Глав.	-	7	-
Кимц Гилда	1928	Дочь	Промкомбина т	4	Раб.
Кимц Ирина	1932	дочь	-	1	-
Кимц Игонос	1886	умер	-	3/v 44	-
Кимц Берта	1882	мать	-		-
Кимц Лидия	1931	внучка	-	2	-

Мюллер Алб.	1911	Глав.	-	6	-
Мюллер Эльза	1931	Дочь	-	2	-
Мюллер Альберт	1927	Сын	-		-
Айхольц Вель	1875	Мать	-	8	-
Бепле Фриц	1931	Глав.	-	-	-
Бепле Эрих	1935	Уехал	-		-
Бепле Вернер	1937	Уехал	-		-
Берхтольд Ф.	1888	Глав.	колхоз	6	Раб.
Берхтольд Пиада	1889	Жена	-	8	-
Курц Берта	1912	Глав.	д\х	6	
Курц Вильгельм.	1935	дочь	-		
Курц Эменура	1939	дочь	-		
Шмидт Веб.	1891	Глав.	промкомбинат		
Шмидт Тереза	1933	дочь	-		
Шетле Перта	1912		д\х	5	
Шетле	1937	сын	-		
Шетле	1939	Дочь	-		
Шетле	1941	дочь	-		
Э.	1914		-		
(Неразборчиво) Лидия	1929	дочь	колхоз	7	
(Неразборчиво) Карл	1872	Глав.	-	5	
Бепле	1903				
Бепле Павел	1905				

Бепле Эрна	1933	уехали			
Бепле Ида	1935	уехали			
Бепле	1937	уехали			
Бепле Вильгельм.	1906	Глав.	колхоз	6	Раб.
Бепле Вайаль	1929	сын	колхоз	4	Раб.
Бепле Отто	1931	сын	промартель	3	Раб.
Бепле Лилия	1932	дочь	-	-	-
Бепле Георг	1939	сын	-	-	-
Бепле Роберт	1941	сын	-	-	-
Шмидт Вель	1922	Глав.	-	5	Раб.
Шмидт Отто	1930	брат	-	-	-
Шмидт Фриц	1932	брат	-	-	-

В графе «Откуда прибыл» обозначено место изначального проживания по каждому персоналию – «Кавказ. Тбилиси» [5. Л.22]. Численность тбилисских немцев составляла более 100 человек. Преобладали семьи с количеством членов от 2 до 4 человек. Все представители исследуемой группы имели статус беспартийных, охарактеризовывались в качестве не имеющих судимостей. Численно по социальному происхождению доминировали выходцы из крестьянской и рабочей среды. Только Бауэр Б. относилась к группе служащих. Образовательный статус немцев варьировал от 1 класса обучения до 10 класса. Из них более 40 человек обозначены как не имеющие образования. В графе «специальность» большинство исследуемых определены в качестве рабочих. Конкретизированы профессии Шаль А.Ф. (сапожник), Кромер Г.Х. (кузнец), Цоллер Я.Ф. (сапожник), Бауэр Б.(счетовод), Отто Я. (сапожник), Шлехт Э. (плотник), Шмидт (вязальщица), Шмидт Р. (сапожник), Бепле О. (сапожник). Сфера профессиональной деятельности проходила в указанных в таблице предприятиях.

Регулярно в области осуществлялся анализ численности и социального положения немецкого населения. Административные органы актуализировали проблему вовлеченности немецких детей в школьное обучение. В частности, в поселке Георгиевка Орджоникидзевского района в этот период проживало 26 детей, возраст которых варьировал от 6 до 16 лет.

На ферме № 24 проживало 24 ребенка в возрасте от 8 до 16 лет.

Анализ степени участия немецких детей в системе обучения оценивался по ряду критериев. Представители административных структур указывали причины неявки детей в школы. В частности, в одном из населенных пунктов числились дети школьного возраста: «Метте Рудольф Бертг, Метте Дина Бертг, Сайбель Рейнгольд Алек., Мозер Моника Иван., Нейгум Ерика Сев., Унк Мария Петров., Гинтер Иван Петр., Гинтер Брунно Петр., Гинтер Аделла Петр., Богер Екатерина Федоров., Богер Эмма Федоров., Шрамм Эльза Яков., Шнейдер Екатерина Андр., Шнейдер Кондрат Андр., Шенбергер Антон Антон., Биль Александр Федр., Биль Волдемар Федр., Бернс Роза Петровна, Квиндт Эмма Иосиф., Майенер Карл Карлов., Биль Фридрих Фрид.». Самыми младшими по возрасту являлись Гинтер Б.П., Гинтер А.П. Они родились в 1933 году. Остальные дети родились в 1928-1932 гг. На период составления статистического документа Мозер М.И., Нейгум Е.С., Унк М.П., Богер Е.Ф., Богер Э.Ф., Бернс Р.П., Квиндт Э.И. зафиксированы под определением «окончила». Вероятно, соответствующие персоналии завершили обучение школьной программы на уровне определенного класса. Ряд учащихся охарактеризованы графой «Не обучаются». В графе «По каким причинам» (не обучаются) у данной категории детей отмечена одна характерная причина «из-за неимения обуви». Изучение материалов исследуемого времени наглядно демонстрирует ухудшение социально-экономического положения в государстве. Архивные документы насыщены сведениями относительно сложностей, которое переживало население в военное время.

Список использованных источников

1. Государственный архив Костанайской области (далее ГАКО). Ф.268. Исполнительный комитет Кустанайского областного Совета депутатов трудящихся. Оп.1. Д.500 Документ (докладные записки, справки, сведения) о работе чрезвычайной комиссии Облздравотдела Кустанайской области за 1942 год. Л.2.
2. ГАКО. Ф.Р-249 Областной отдел здравоохранения. Оп.1. Д.10. Оперативные донесения по противэпидемиологическим заболеваниям. 1943. Л.8.
3. ГАКО. Ф.268. Оп.1. Д.500 Л.15.
4. ГАКО. Ф.Р-249 Областной отдел Здравоохранения. Оп.1. Д. 12. Конъюнктурные обзоры и оперативные донесения о санитарном состоянии населения области. 1944. Л.22.
5. Сарыкольский региональный государственный архив. Ф.150. Оп.1. Д.40.

ПРОРВА (АСТРАХАН) ЕҢБЕКПЕН ТҮЗЕУ ЛАГЕРІ ТАРИХЫНАН (1932-1950 ЖЖ.)

*Улжан Төлегенқызы Ахметова – т.ғ.д.,Х.
Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Қазақстан және дүниежүзі тарихы
кафедрасы профессоры*

Гурьев облысында орналасқан НКВД ГУЛАГ-ның лагерінде болған саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақталмағандар тізімін анықтау жұмыстарын жүргізуде.

1929 жылдың 11 шілдесінде үкімет тапсырмасымен ОГПУ Кеңестер Одағының шеткері аудандарынан жаңа ірі лагерлер құрып, сол аймақтың табиғи байлықтарын игеруді мақсат етіп қойды. 1930 жылы ОГПУ жанынан еңбекпен түзеу лагерлерінің Бас басқармасы құрылады. ГУЛАГ еңбекпен түзеу лагерлерінің тұтқындарын күшпен кеңестік халық шаруашылығын көтеруге жоспарлы пайдаланды. Кеңестер Одағы құрамындағы республика ретінде Қазақстанда да орталыққа тікелей бағындырылған ЕТЛ-лері құрылды. Лагерлер елдегі репрессиялау және түзету функцияларынан басқа, тұтқындардың еңбегінің арқасында өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын дамыту аймағы болды.

Аталған тақырып № АР08856940 «ГУЛАГ жүйесіндегі Прорва және Астрахань лагерлері (1932-1950 жж.): «тарих, естелік, тағылым» атты ғылыми жобасы аясында зерттеулер жүргізілуде. Жобада КСРО көлемінде НКВД ГУЛАГ жүйесіне енген Прорва (Астрахан) еңбекпен түзеу лагерінің құрылу тарихын зерттеп тұтқындардың қилы тағдырын зерделеу және тоталитарлық жүйенің адамзат тарихындағы көрсеткен азабын зерттеп, өткен тарихымыздан естелік және одан тағылым алуды көзделді.

Кеңестік Қазақстандағы еңбекпен түзеу лагерлерінің бірі – батыс өңірдегі Гурьев уезінде 1932 жылдың 5 қыркүйегінде құрылған Прорвадағы еңбекпен түзеу лагері болатын [1, 2п.]. Негізгі шаруашылығы балық шаруашылығымен айналысқан. Гурьев уезінде орналасқан белгілісі: Прорва аралындағы бөлім, Бұрыншықтағы лагерлік пункт және Гурьев лагерлік пункті. Тұтқындардың контингенті көбінесе Каспий теңізінің солтүстік жағалауындағы аудандарда және Жайық пен Еділ өзендерінің төменгі ағысында балық аулау үшін, ал бір бөлігі лагерьдің жеке қажеттіліктері үшін азаматтық құрылыста пайдаланылады. Прорва еңбекпен түзеу лагерінің қазірде бізге белгілісі Прорва, Гурьев, Астрахан, Бұрыншық, Мумра ірі бөлімдері мен пункттері.

Прорва ЕТЛ-де есепке алынған контингенттер санына назар аударсақ 1932 жылы желтоқсанда 2000, 1934 жылы 1 қаңтарда - 7780, 1935 жылы қаңтарда - 10 342, 1936 жылы қаңтарда - 10 345, 1937 жылы қаңтарда - 7717, 1938 жылы қаңтарда - 6953, 1938 жылы 1 желтоқсанда — 5328, 1939 жылы - 4877, 1940 жылы -5044 тұтқын болғанын байқаймыз. 1938 жылғы

1 қазандағы еңбек лагерінде ұсталған 5328 тұтқынның ішінде, 774 адам революцияға қарсы қылмыстары үшін (РСФСР Қылмыстық кодексінің 58- бабы 1926 ж. өзгертілген), 362 адам қоғамға қауіпті және қоғамға зиянды элемент ретінде сотталған [2,139б.]. 1934 жылы 1 маусымда Провлаг бөлімшелері ретінде Прорва, Астрахан, Бурунчук, совхоз, жинақталған рота, Бірінші мамыр совхозы, №1, 2, 3 Шаланд, ВОХР және жол көрсетіледі. Оларда 9347 ер, 843 әйел адам тіркелген. Соның ішінде Прорвада 2974 ер, 187 әйел адамдар, Астраханда 2229 ер, 214 әйел адамдар есепке алынған [3, 15 п.].

Атырау облыстық мемлекеттік архивінде №15, 57, 180 тағы өзге қорларда лагер тарихынан материалдар кездеседі [4]. Мысалы, 1938 жылдың тамыз Прорва лагері орналасқан аумақта Прорва ауыл советінің карауындағы «Бірлік» колхозы мүшелерінің Прорвадан Жылыойға көшу туралы арыздары сақталған. Құжаттан байқағанымыздай, Прорва лагерінің территориясына жақын орналасқан елді мекендерді тегістей көшірген [5,140б.]. Атырау облысы Полиция департаментінің Арнайы мемлекеттік архивінде негізінен №27/6/ қорларымен жұмыстар жүргізілді. Қорда лагерде ұсталған тұтқындар картотекалары, жеке формулярлар және басқа да құжаттар бар. Атырау арнайы архивінде «Прорва» лагеріне қатысты іс-құжаттар тек 1937-1938 жылдар аралығын қамтыған. Атырауда өзге республикадан келген ұлт өкілдері еңбекпен түзету лагерінде болып, балық шаруашылығын дамытуға үлес қосқан. Атасақ, Прорва лагерінде айдауда болған дәрігер-хирург Зелингер Эдуард Иванович, Ресей әскери қолбасшысы, генерал-лейтенант Стогов Николайдың ұлы Стогов Николай Николаевичтің, мәдениет саласының қызметкері Пак Анисия Данилованың тағы өзге де саяси тұтқындардың жеке істері архив қорында сақталған. Атасақ, лагер тұтқыны тұтқын Стогов Николай Николаевич 1905 жылы Варшава қаласында дүниеге келген, 1934 жылы 58 -10,11 бап бойынша 5 жылға сотталып, Прорваға жазасын өтеу үшін жіберілген. Лагерьде құрылыс секторы бойынша басшы болып қызмет атқара жүріп, контрреволюциялық үгіттер жүргізген деген кінә тағылған. Іс құжатында Н.Н. Стоговтың мына сөздері-ақ болашақ тағдырын шешкен: «я являюсь врагом Соввласти и в дальнейшем буду мстить ей за мать и отца»; «Верховный совет избирается не для того, чтобы освободить лагерников, а ему нужна бесплатная сила»; «Что Соввласть не способна сделать что либо доброго, хорошего, способны это сделать французы» [6, 29п.]. Николай Николаевич Стоговтың әкесі Николай Стогов - көрнекті әскери қайраткер, I Дүниежүзілік соғыста Оңтүстік-Батыс майданының әскери штабының командирі, бас қолбасшы лауазымдарын атқарған. Әскери шені - генерал-лейтенант. Николай Стоговтың Татьяна (27.04.1902), Надежда (03.09.1903), Николай (23.05.1905), Екатерина (21.10.1906), Ольга (14.11.1908) есімді ұл-қыздары болған. Генерал-лейтенанттың жалғыз ұлы Николай Прорва лагерінде, контрреволюциялық әрекеті үшін 1937 жылы 8 қарашасында ату жазасына кесілген [6, 31п.].

Зерттеу барысында Прорва (Астрахан) ЕТЛ архив құжаттарымен сараланды. Мысалы, Прорва еңбекпен түзеу лагерін дамытудың 1939 жылға

арналған өнеркәсіптік-қаржылық жоспары туралы құжаттары табылып ғылыми мақалада сарапталды [7].

1940 жылы 17 сәуірде № 156-ыншы «О переименовании Прорвинского лагеря НКВД в Астраханский лагерь НКВД» бұйрығымен Прорва аралындағы лагерьдің өндірістік қызметінің тоқтатылуына және лагерь басқармасының Астраханға ауысуына орай Прорва лагері (Прорвлаг) Астрахан лагері (Астраханлаг) болып өзгертілді [8].

Астраханлаг 1950 жылдың 9 ақпанында КСРО Ішкі істербасқармасының №00107 бұйрығымен жабылған. Әйтсе де, архивқұжаттарына қарасақ, 1953 жылғы амнистия жариялап босатқанға дейін ЕТЛ тұтқындары колония түрмелерде отырып, шаруашылықтарда жұмыс жасаған.

Одан өзге Прорва лагерлерінің әлі де анықталмаған лагерлік пункттері бар. Атасақ, әйелдерге арналған бөлімше (ОЛП) бөлек болған. Ауызекі естеліктер бойынша Мақат ауданы, Доссорда орналасқан. Оларда 300-ден 500-ге дейін адамдар ұсталған. Олар шаруашылық жұмыстарға салынып, жылы киімдер тіккен. Сонымен бірге лагерде бұл жерде балалар үйі де болған.

Прорва-Астрахань ЕТЛ-нің тарихи құжаттарын жинақтап, лагерде жазықсыз отырған қуғын сүргін азабын көрген тұтқындар санын анықтау жұмыстары жүргізілуде. Қазірде бізге белгілісі Прорва – Астрахань ЕТЛ отырған тұтқындар саны 1940 жылы 1 шілдеде 5353, 1941 жылы 1 қаңтарда 5265, 1941 жылы 1 шілдеде 6105, 1942 жылы 1 қаңтарда 7865, 1942 жылы 1 Сәуірде 5915, 1943 жылы 1 қаңтарда 6550, 1944 жылы 1 қаңтарда 4695, 1945 жылы 1 қаңтарда 5150, 1946 жылы 1 қаңтарда 4186, 1947 жылы 1 қаңтарда 5289, 1948 жылы 1 қаңтарда 4932, 1949 жылы 1 қаңтарда 4517, 1950 жылы 1 қаңтарда 3920 ұсталған екен [9]. Бұл цифрдағы әрбір адамның ұсталған себептері, тағылған айып, сотталған статьясы тағы өзге де біраз мәліметтер жиыстырылуда.

Қорыта келе, біз жұмыс жасаған архив құжаттары Гурьевте Прорва (Астрахан) еңбекпен түзеу лагерлері бөлімдері мен бөлімшелері, шаруашылық орындары және түрмелері болғандығы дәлелденді. Кеңестер Одағында балық шаруашылығы объектісі ретінде маңызы бар халық шаруашылығын дамытқан орталығы болған.

Тәуелсіз Қазақстан басына осындай зобалаң қайтіп келмесін деп тілеп, келер ұрпағымызға қасіретті жылдардан сабақ алсын, тағылым болары анық.

Пайдаланған деректер тізімі:

1 Ресей Федерациясы Астрахань облысы Ішкі Істер Министрлігі Басқармасы Ақпараттық орталығы қарасты арнайы архиві (одан әрі - РФ АО ПМБ АО АА) 87 қ., 1 т., 81 іс.

2 Ахметова У.Т., Жумабаев А.Ж. ГУЛАГ жүйесіндегі Прорва лагері (1932-1950 жж.) //М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің Хабаршысы. -2020. - №3 (80) – 138-146 б.

3 РФ АО ПБА 87 қ., 1 т., 27 іс.

4 Атырау облыстық мемлекеттік архиві, 15 қ., 57 қ., 180 қ.

5 Ахметова У., Мұқтар Ә., Жумабаев А. Прорва-Астрахань лагерлер тарихы архив деректерінде (1932-1950 жж.) // Отан тарихы. 2021. №4(96). 136-149 б. DOI10.51943/1814-6961_2021_4_136

6 Атырау облысы Полиция департаментінің Арнайы мемлекеттік архиві 27 қ., 1 т., 01069 іс.

7 Ахметова У.Т., Исмаилов С.С. Промышленно-финансовый план развития Прорвинского исправительно-трудового лагеря на 1939 год (на основе архивных документов) // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «История и политико-социальные науки». – 2022. – № 3(74). – С.95-104 8

Ресей Федерациясы Мемлекеттік Архиві Р-9401қ., 1 т., 567 іс

9 Система исправительно-трудовых лагерей в СССР // old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r...

Журкабаев М.К.	Открытие семинара. 4
Табулденов А.Н.	Приветственное слово.....5
Жакишева С.А.	«Междисциплинарное исследование истории конфискации байских хозяйств в 1920-х гг.».....8
Алланиязов Т.К.	«Вооруженные выступления и повстанческие движения 1929-1931 годов: организация, состав, вооружения и тактика».....15
Шарипов А.А.	«О реабилитации бывших военнопленных - казахстанцев, осужденных советскими органами правосудия в 1940-1950гг.».....20
Муханова Ж.С.	Қарлағқа біркүндәк «Саяхаттан» көрініс 26
Әмірова Б.Ә.	Тар жол, тайғак кешу де өмірін болашаққа Арнаған ғалым.....30
Беков Д.С.	Қазақстан жерінде орналасқан прорва лагерінің қалыптасуы мен жұмыс жасауы.....37
Жусупов Р.Б.	1920-30-шы жылдардағы діни бірлестіктер мен кеңес өкіметі Қостанай облысының мұрағат деректемелерінде.....40
Исмаилов С.С.	Некоторые вопросы по исследованию конфискации имущества баев и кулаков (на примере Костанайской области).....48
Айтмухамбетов А.А.	Некоторые вопросы о депортации и немцев на территории Костанайской области.....57

Напечатано:
Редактор:
Издательство:
Дата: